

Bachelorscriptie

Tussen verandering en continuïteit

De Bataafse departementen 1799-1806

S.J. (Sander) van Diepen

Studentnummer 1144162

Vaderlandse geschiedenis

Begeleider: Dr. D.E.J. (Diederik) Smit

Tweede lezer: Dr. P.J.J. (Peter) Meel

Inleverdatum: 5 augustus 2015

‘De soevereiniteit berust in het volk.
Zij is één en ondeelbaar, onverbeurlijk en onvervreembaar.
Maar deze nationale soevereiniteit is daar te boven
slechts ingebeeld en niet wezenlijk.
De wezenlijke oppermacht des volks
wordt nog eens verdeeld in negen delen.
Want niemand zal ontkennen,
dat de wezenlijkste gedeelten van de soevereiniteit
gesteld worden in handen van de negen provinciën,
nu quasi departementale besturen;
welke gedeelten des volks zich in de algemene wil
van het quasi soevereine volk zouden kunnen verzetten.’¹

Eduard van Beyma, 9 juni 1796
Representant voor de Eerste Nationale Vergadering

¹ *Dagverhaal der handelingen van de Nationale vergadering representeerende het volk van Nederland II* (1798) 67.

Inhoudsopgave

1. VOORWOORD	4
2. INLEIDING	5
3. DE BATAAFSE IDEOLOGIE	8
3.1 Eén of negen volkeren	8
3.2 De Bataafse revolutie ontbrandt	10
3.3 De Bataafse kernwaarden	12
4. TIJDEN VAN VERANDERING	13
4.1 De Eerste Nationale Vergadering	13
4.2 De verdeelde Republiek	15
4.3 De oude geest van het federalisme	18
4.4 Rivieren en wateren	19
4.5 Een politieke impasse	22
5. DE WANKELLENDE REPUBLIEK	24
5.1 In acht departementen verdeeld	24
5.2 De eerste grondwet	26
5.3 Tegencoup	26
6. VERZOENING EN HERSTEL	30
6.1 Tussen verandering en continuïteit	30
6.2 Naar eenhoofdig gezag	32
6.3 Onder Franse heerschappij	32
7. CONCLUSIE	34
8. KAARTEN	37
9. LITERATUUR EN BRONNEN	38

1. Voorwoord

Wie is soeverein? De koning, het volk, een gewest of misschien de staat? Ieder tijdperk heeft zijn eigen antwoord op die vraag. Dit onderzoek naar het soevereiniteitsdebat van de Bataafse periode, aan het einde van de achttiende eeuw, is geïnspireerd door het recente debat op zowel nationaal als Europees niveau. De parallellen tussen het politieke discours van twee eeuwen geleden en het huidig debat verrassen vaak in gelijkenis. Hoe politici gebruikmaken van verandering en continuïteit om hun politiek doel te halen. Centralisatie, een grondwet, een referendum, het zijn onderwerpen die de Bataafse politici bezighielden, maar ons twee eeuwen later nog zo herkenbaar in de oren klinken.

Leiden, juni 2015.

2. Inleiding

De superprovincie: het was een van de stokpaardjes van het kabinet Rutte I en II, dat echter een ziellose dood is gestorven. De fusie van de provincies naar grotere landsdelen moest recht doen aan het efficiëntere bestuur dat past bij de 21^e eeuw. De provinciebesturen zagen de fusie echter niet zitten en wat hen betreft was, bij gebrek aan een duidelijke visie, de discussie over. Na twee eeuwen mislukte weer de hervorming van de traditionele binnengrenzen van Nederland. Hiermee strandde de grootste bestuurlijke herindeling na de pogingen van de Bataafs-Franse tijd.

De Nederlandse provincies kennen een lange geschiedenis. De meeste provincies zijn in naam en grensgebied nog terug te leiden tot de graafschappen, heerlijkheden en het hertogdom die ze in de middeleeuwen waren. De Bataafse revolutionairen wilden met de nieuwe republiek een radicaal einde maken aan deze tekenen van het *ancien régime*. Wars van historische grenzen, culturele verschillen en politieke achtergronden werden departementen opgericht die volgens natuurlijke grenzen werden getrokken. Het moest daarmee duidelijk zijn: de vrije republiek was één en ondeelbaar.

Niet alleen waren de plannen verstrekkend omdat er nieuwe grenzen getrokken werden en er departementale namen ontstonden, maar ook omdat de soevereiniteit van de gewesten overgedragen werd tot de natie, waarbij de Nationale Vergadering de soevereiniteit belichaamde. De twee decennia van de Bataafse en Franse tijd waren de perioden waarbij het fundament was gelegd voor het moderne Nederland. Van een unie van zelfstandige staten werd Nederland een centraal geleide eenheidsstaat met grondwet, een algemeen belastingstelsel en een modern bestuursapparaat. Opvallend daarbij is dat die andere pijler van de omwenteling, de herindeling van de provinciale grenzen, geen lang leven beschoren was.

Ondanks het aanvankelijke succes hield deze bestuurlijke herindeling niet lang stand. Al na twee jaar werden de provinciale grenzen weer in oude luister hersteld. In dit onderzoek staat dit onderwerp centraal. Hoe kwam het dat de departementale herindeling van 1799 al na twee jaar teruggedraaid werd? Om hier antwoord op te geven moet een beeld geschetst worden van de bredere context waarin dit zich afspeelde. Waar kwam in de eerste plaats het idee vandaan om de gewesten op te heffen en geheel nieuwe landsdelen te stichten? Hoe werd dit voorstel door politieke organen als de Nationale Vergaderingen geloodst? En welke ontwikkelingen zorgden ervoor dat de vergaande herindeling al in 1801 werd teruggedraaid naar een gematigder departementaal stelsel?

In de huidige literatuur zijn er met name de laatste decennia werken verschenen over centralisme en particularisme binnen de Bataafse Republiek. Omtrent de bestuurlijke

herindeling blijft deze literatuur echter redelijk op de vlakte. Een gedetailleerde analyse over het politieke debat dat een aanzet gaf tot deze bestuurlijke herindeling is nog niet gemaakt, terwijl het een opvallend moment is in de Nederlandse geschiedenis. Na eeuwen van *status quo* werd er een grote verandering doorgezet wat betreft de grenzen van de landsdelen. De bestuurlijke herindeling kenmerkte een duidelijk einde van het *ancien régime*. Opmerkelijk is daarbij dat deze herindeling nog geen twee jaar later werd teruggedraaid. Om in de Franse periode weer verdeeld te worden in departementen die in het niets lijken op de oude gewesten. De bestuurlijke herindelingen in de roerige periode 1795-1806 laten een eb- en vloedbeweging zien van centralistische maatregelen en bestuurlijke hervormingen. Tijdens de Nationale Vergaderingen zochten de volksvertegenwoordigers naar de juiste vorm om de Bataafse Republiek te besturen. Na de staatsgreep van radicale republikeinen kwam de *Staatsregeling 1798* tot stand, waarmee de centralistische republiek een feit werd. De departementen veranderden daarmee in niet veel meer dan administratieve organen. Onder het Staatsbewind van 1802 ontstond er een reactionaire stroming in de Republiek, waarbij de oude grenzen weer in ere hersteld werden en de departementale besturen meer autonomie kregen. Tot slot kwam met de komst van Schimmelpenninck, als eenhoofdig bewind van de Bataafse Republiek, weer centralistisch bestuur. De vorming van het Koninkrijk Holland en latere inlijving in het Franse Keizerrijk zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. In deze perioden is de autonomie van het Bataafse volk uitgespeeld en wordt het land volledig ingericht naar Frans model.

De Bataafse tijd is staatkundig gezien een wat onoverzichtelijke periode. Ondanks het feit dat de revolutionairen veel op schrift stelden, volgden grondwetten en besturen elkaar zo snel op dat soms de ene verandering nog niet was doorgevoerd of de volgende al werd aangekondigd. Desondanks is deze roerige tijd door tijdgenoten uitvoerig gedocumenteerd. De bijeenkomsten van de Nationale Vergaderingen zijn in uitgebreide verslagen uitgegeven in het *Dagverhaal*. Dit waren periodieke verslagen waarbij uitvoerig het debat werd gedocumenteerd. Verder geven deze bladen regelmatig de sfeer vanuit de zaal weer, waardoor het een waardevolle bron voor dit onderzoek is geworden. Overigens was het niet enkel voor de overlevering bedoeld, of om de bevolking van informatie te voorzien, maar refereerden de volksvertegenwoordigers ook regelmatig zelf naar deze uitgaven.² Daarnaast werden al enkele jaren na de omwenteling de eerste geschiedboeken geschreven. Blijkbaar hadden de revolutionaire tijdgenoten al door dat ze in een bijzondere tijd leefden en wilden ze het nageslacht meegeven wat er was gebeurd.

Ondanks de grote hoeveelheid beschikbare bronnen is deze roerige periode van de vaderlandse geschiedenis onderbelicht in de geschiedschrijving. In de Nederlandse geschiedschrijving had de Bataafse Republiek eigenlijk het vergeten hoofdstuk van de

² *Dagverhaal* II, 50.

vaderlandse geschiedenis moeten worden.³ Een recent project vanuit de Universiteit van Amsterdam zette een grote stap binnen het onderzoek van deze periode. Onder leiding van de hoogleraren Niek van Sas en Wyger Velema werkten diverse promovendi aan het project: ‘De eerste Nederlandse democratie. De politieke wereld van de Bataafse Republiek 1795 – 1801.’ Het drietal boeken dat hieruit volgden leverden waardevolle secundaire literatuur op voor dit onderzoek.⁴

De structuur van dit werk is thematisch van opzet, en geeft per hoofdstuk een uitwerking van de deelvragen. Tevens zijn deze deelvragen chronologisch ingedeeld, waardoor het een overzichtelijke reconstructie biedt van de veranderingen in het departementaal stelsel. Het eerste hoofdstuk gaat in op de theoretische achtergrond van deze bestuurlijke herindeling. Het schetst een beeld van de ideologievorming, de opiniemakers en de filosofen die eraan ten grondslag liggen. Het tweede en derde hoofdstuk gaan in op de vraag hoe de departementale herindeling van 1799 tot stand kwam in de Nationale Vergaderingen en hoe deze later werd geïmplementeerd door het Uitvoerend Bewind. In het laatste hoofdstuk komen de daarop volgende herindelingen aan bod. Met de omwenteling naar het Bataafs Gemenebest vanaf 1801 werden de eeuwenoude gewesten namelijk weer in oude luister hersteld – hoewel de soevereiniteit van de gewesten voor altijd voorbij zou zijn. Was dit omdat het systeem van de departementen faalde, of lagen er andere invloeden aan ten grondslag?

Dit onderzoek laat zien hoe sociale, economische en culturele argumenten gebruikt werden voor de komst van nieuwe departementen en de terugkeer van de oude gewesten. Hoe politici dansten op het koord tussen verandering en continuïteit. Daarmee biedt het niet alleen lessen over het verleden, maar ook over het heden en de toekomst. Zowel bij de Nederlandse provinciale herindeling als het huidige Europese integratiedebat. Hiermee kan dit onderzoek ook lessen voor de hedendaagse politiek leveren. ‘Eurolanden moeten meer soevereiniteit inleveren’, zo schreven de ‘vijf presidenten’⁵ van de Europese Unie in een gezamenlijk rapport.⁶ Nog altijd is het soevereiniteitsvraagstuk dus springlevend. Het behoud van een nationaal karakter, de lokale soevereiniteit en een door referendum verworpen grondwet, het zijn allen thema’s die recent zijn. In de argumenten die Europese bestuurders, politici en burgers aanvoeren, resoneert het debat van twee eeuwen geleden regelmatig terug - toen in de voormalige balzaal van stadhouder Willem V besproken werd aan wie de soevereiniteit toebehoorde.

3 F. Grijzenhout (red.), *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) 13.

4 Grijzenhout, *Bataafse experiment*; J. Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld, het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012); M. Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland* (Nijmegen 2012).

5 De ‘vijf presidenten’ is een verzamelnaam voor de voorzitter van de Europese Commissie Jean-Claude Juncker, EU-president Donald Tusk, ECB-baas Mario Draghi, Eurogroepvoorzitter Jeroen Dijsselbloem en Europees Parlementsvoorzitter Martin Schulz.

6 M. Peepkorn, ‘Eurolanden moeten meer soevereiniteit inleveren’ in *De Volkskrant* (22-06-2015).

3. Vorming van de Bataafse ideologie

Nadat de patriotten in 1787 uit de Republiek waren verdreven ontstond in Nederland de orangistische contrarevolutie. Desondanks bleef de revolutionaire vlam branden. De politieke bannelingen schreven vele boeken, kranten en pamfletten, vaak geïnspireerd door wat zij in het revolutionaire Frankrijk opvingen.⁷ Door invloeden vanuit Frankrijk, maar ook door intern debat, veranderde de opstelling van de Bataven. De Bataafse revolutie ging op een aantal punten verder dan de patriotten van de jaren 1780 voor ogen hadden. Met het ideaal van nationale democratie kwam er interesse in de centralisatie van de staat. Een onderwerp dat in de patriottentijd nog geen rol speelde.⁸ Binnen de Republiek waren enkele toonaangevende ideologen actief in de publieke sfeer. Speerpunten in hun uiteenzettingen op het gebied van bestuur waren de eenheid en ondeelbaarheid van de republiek, het afschaffen van het provincialisme en de daaruit volgende kwestie van de staatsschuld.

3.1 Eén of negen volkeren?

Het ideologische principe van de staat als één en ondeelbaar namen de Nederlandse vluchtelingen mee uit Frankrijk. Daar was de uniteitsgedachte onderdeel van het streven naar vrijheid, gelijkheid en broederschap. De grondlegger van dit gedachtegoed was de Franse geestelijke Emmanuel-Joseph Sieyès. In zijn invloedrijke pamflet '*Qu'est-ce que le tiers état?*' betoogde Sieyès de *unité et indivisibilité* van de soevereine staat. Omdat het gehele volk onmogelijk geheel bijeen kon komen werd deze in zijn eenheid en ondeelbaarheid gerepresenteerd door het parlement bestaande uit verkozen volksvertegenwoordigers.⁹ De politieke vluchtelingen omhelsden dit gedachtegoed en namen het mee naar Nederland. Zo schreef de banneling Johan Valckenaer, later toonaangevend volksvertegenwoordiger, in zijn ontwerp voor een grondwet:

‘Alle provinciale soevereiniteit, die der Generaliteitslanden, Drenthe, Koloniën, zal ineengesmolten worden en één nationaal lichaam uitmaken; ten dien einde zal één wetgevende vergadering, één uitvoerende macht, één en dezelfde burgerlijke en lijfstraffelijke wetgeving, bestiering en rechtspleging ingevoerd worden, en voor de gehele natie en alle individuen verbindend zijn, alsmede één nationale wijze van belastingen en één nationale kassa’.¹⁰

7 J. Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen 2003) 575.

8 S.R.E. Klein, *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland 1766-1787* (Amsterdam 1995) 291.

9 G. Hoogers, ‘De moderne parlementaire vertegenwoordiging, de soevereiniteit opnieuw verbeeld’ in: H. de. Smaele en J. Tollebeek red. *Politieke Representatie*, 75.

10 Rosendaal, *Bataven!*, 529.

Het Comité Revolutionair der Bataven nam dit in hun Acte van Verbintenis van 1792 vrijwel geheel over. Ze riepen op het federatieve verband van gewesten te ontmantelen en de afzonderlijke soevereiniteit van de gewesten te doorbreken. De republiek als eenheidsstaat zou dan verdeeld worden in departementen met ieder gelijke wetten en rechten.¹¹

Maar niet enkel buitenlands ideeën legden de basis voor de Bataafse ideologie. In de aanloop naar de Bataafse omwenteling werd er door diverse schrijvers veelvuldig gepubliceerd. Het *provincialisme* werd als een van de oorzaken gezien voor de verlamde republiek. Hiermee werd het ‘provinciaal egoïsme’ van de ‘negen volken’ bedoeld, die in de gewesten elk hun eigen natie hadden. Met de negen volken doelden de Bataven op de vele verschillen tussen de gewesten. De grote diversiteit aan wetten, maten en gewichten was zo verschillend, dat samenwerking tussen de gewesten bemoeilijkt werd. Het handelen van de gewesten uit puur eigenbelang was voor de Bataven niet in lijn met het gemeenschappelijk belang. Deze pilaar van het ‘Gotisch Staatsgebouw’¹² moest doorbroken worden.¹³ Een gemeenschappelijke en welvarende republiek was pas mogelijk als afscheid werd genomen van de grote verschillen in rijkdom, inwoneraantal en grondgebied per gewest.

Een van de eerste pamfletten die hier concreet een aanzet toe maakte was het in februari 1793 verschenen ‘*Schets tot grondslag eener nieuwe constitutie voor de Republiek der Bataven*’. Dit door de Amsterdamse bankier Balthasar Abbema geschreven pamflet bood een blauwdruk voor de nieuwe verkiezingen die tot stand moesten komen. Daarin werden de oude gewesten vervangen door departementen die Nederland zouden verdelen. Elk departement moest daarbij een drie tot vijftal representanten leveren.¹⁴ De door Abbema gebruikte departementen waren daarbij vooral een middel om het land efficiënt mee te verdelen, in aanloop naar verkiezingen. Een ideologische gedachte ging er nog niet aan ten grondslag.

Het invloedrijke manifest ‘*Aan het volk van Nederland over de waare constitutie*’, geschreven door de predikant Bernard Bosch, zou hier verandering in brengen. Het opheffen van de oude gewestelijke indeling zou de beste manier zijn om het provincialisme de kop in te drukken.¹⁵ Zijn gewestelijke herindeling baseerde zich op een ‘systeem van één geheel, van een onverdeeld lichaam, dat maar één algemene neiging één belang en wil heeft’.¹⁶ Het doel was om de verdeeldheid van privileges en verschillen in wetten te doorbreken.

11 J. Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie: vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799* (Nijmegen 2005) 225.

12 Gotisch Staatsgebouw was een van de scheldnamen die de Bataven gaven aan het *ancien regime*.

13 N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004) 282.

14 J. Oddsens, *Pioniers in schaduwbeeld, het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012) 79.

15 Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 104.

16 Vrijhart (pseud. Bernardus Bosch), *Aan het Volk van Nederland over de waare constitutie* (z.p. 1793) 12-13.

Deze natie kan men dan ‘in vijf delen verdelen en deze zullen wij *Departementen* noemen’.¹⁷ Voor deze departementen zag Bosch nog wel een rol weggelegd voor publieke werken, dijken, scholing en rechtelijke macht. Ook nieuw was de ideologische beginselen waaraan hij dit systeem koppelde. De verdere verdeling van deze departementen in tienden baseerde Bosch op de vermeende sociale hiërarchie van het Bataafse volk uit de oudheid. Niet de Griekse klassieke democratie zag hij als de inspiratie, maar die van de Bataafse mythe. De Bataafse mythe was een uit de zestiende eeuw afkomstige uitgevonden traditie, waarbij de inwoners van de Republiek zich presenteerden als de afstammelingen van de Bataven. Bosch zag de klassieke Bataafse samenleving als de archaische vorm van het democratisch bestuur, welke hij als voorbeeld wilde stellen voor het herrezen Bataafse volk.¹⁸ Zo ook de vooraanstaande patriot Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Naast een carrière als predikant werd hij politiek actief in Amsterdam en schreef hij veelvuldig.¹⁹ Zo was hij redacteur voor het leidende politieke weekblad *De Democraten*. Hiermee had hij een podium om zijn politieke ideeën uiteen te zetten. Ockerse in *De Democraat*: ‘Ik ken geen ander tegenwicht tegen dat geducht Aristocratisch lichaam, waarin de zeven Soevereiniteiten altoos ontaard zijn en ontaarden moeten.’²⁰ Zowel Bosch als Ockerse zouden gedurende de Bataafse tijd een grote politieke rol blijven spelen. De ideologische basis die zij schetste, leidde het discours rondom het provincialisme en de aanstaande centralisatie.

3.2 De Bataafse revolutie ontbrandt

In de winter van 1794-1795 trok het revolutionaire Franse leger de Republiek binnen. De rivieren vrozen dicht en een snelle opmars was mogelijk. Samen met de eerder gevluchte patriotten wisten zij in enkele weken Staats-Brabant te veroveren. Anders ging het in de rest van Nederland. Daar kwam geen leger bij te pas.²¹ Voor Staats-Brabant was de Bataafse omwenteling een mogelijkheid om soevereiniteit te verwerven zoals de ander Nederlandse gewesten die al bezaten. Als een van de Generaliteitslanden viel Brabant tot 1795 onder direct bestuur van de Staten-Generaal en hadden zo ook geen zeggenschap in het bestuur van de Republiek.

Op 29 mei 1795 werd in de Staten-Generaal de eerste aanzet gegeven tot de vorming van de nieuwe eenheidsstaat. De bevolking van de zeven gewesten, Bataafs-Brabant en Drenthe zou geteld worden en daarop via een getrappt kiesstelsel afgevaardigden sturen naar de Nationale Vergadering. Deze volksvertegenwoordigers zouden verantwoording schuldig zijn aan het gehele Bataafse volk, en niet meer gebonden zijn aan de provincie.²²

17 *Ibidem*, 16-17.

18 Vrijhart, *De waare constitutie*, 10.

19 Van Sas, *Metamorfose*, 304.

20 G.W. Vreede, *Bijdragen tot de geschiedenis der Omwenteling van 1795-1798*, 32.

21 Rosendaal, *Nederlandse Revolutie*, 97.

22 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 84-85.

Het in de Staten-Generaal gebruikelijke politieke principe van last en ruggenspraak werd hiermee afgeschaft. In de provinciale vergaderingen kwam de discussie op gang of de soevereiniteit van de provincies overgebracht moest worden op nationaal niveau. De Hollandse vergadering was in meerderheid voor dit plan. De meeste gewesten hadden echter bezwaren. Vrijwel allen wilden zij de zelfstandigheid behouden in het proces van constitutievorming, en een commissie oprichten waarbij ieder gewest een gelijk aantal commissieleden mocht benoemen.²³ Een strategische gedachte wanneer gekeken wordt naar het inwoneraantal per gewest. Het dichtbevolkte Holland nam daarbij veertig procent op van de gehele bevolking en zou zo bij gelijke representatie in de Nationale Vergadering bijna de helft van het aantal afgevaardigden hebben. Om druk op de ketel te zetten en de zaken op scherp te stellen dreigden de Hollandse Provisionele vergadering om op 25 november de Nationale Vergadering uit te roepen - met of zonder de steun van de andere gewesten. Gewesten die hier niet aan mee wilden doen zouden simpelweg gepasseerd worden. Dit riep grote weerstand op bij de andere gewesten. Zowel in Friesland als Zeeland verwierp de bevolking via referenda het oprichten van de Nationale Vergadering.²⁴

De roep om eigen soevereiniteit weerklonk in deze volksraadplegingen. Omdat de gewesten splitsing van het bondgenootschap wilden voorkomen, werden er eisen gesteld. Friesland wilde de gewestelijke soevereiniteit handhaven, de naam Staten-Generaal behouden en het voorzitterschap rouleren tussen de gewesten. Daar de andere gewesten deze eisen niet wilden inwilligen, was een gewapende revolutie in Friesland nodig om het gewest toch mee te krijgen. Dit vooruitzicht voor een gewapend conflict trok ook de Zeeuwse burgers overstag.²⁵ De gewesten die, buiten Holland, historisch een sterke stem hadden in Staten-Generaal, leverden de meeste weerstand. Staats-Brabant ging met de Bataafse omwenteling erop vooruit in invloed en was daarmee een stuk progressiever in handelen.

Toen Staats-Brabant met de Franse inval van 1795 en de politieke veranderingen opging in Bataafs-Brabant, eisten Brabantse afgevaardigden toetreding tot de Unie en zitting in de Staten-Generaal.²⁶ Men wilde de soevereiniteit voortaan bij het Bataafse volk van Brabant leggen. Net als in de andere gewesten werd een gewestelijke vergadering bijeen geroepen. Ook in Bataafsch Brabant werd een dergelijke gewestelijke vergadering in het leven geroepen. Dit ging de Staten-Generaal nog te ver. Een compromis werd gevonden met het *Plan van Tussenbestuur*, waarbij voorlopige volksvertegenwoordigers werden voorgedragen, waarna ze door de Staten-Generaal werden benoemd. Na getouwtrek over de verdeling van de staatsschuld zou Bataafs-Brabant vanaf 1 maart 1796 als gelijkwaardig

23 *Ibidem*, 88.

24 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 92-93.

25 *Ibidem*, 95-97.

26 C. de Mooij, *Eindelijk uit d'onderdrukking: Patriotten, Bataven en Fransen in Noord-Brabant 1784-1814* (Zwolle 1988) 23.

gewest met autonome status toetreden tot de Bataafse Republiek.²⁷ Een eerste stap naar meer gelijkwaardigheid tussen de gewesten werd hiermee gezet. Door de achterstand die Brabant hierbij snel inhaalde, was er vanuit dit deel van de Republiek beduidend minder tegenstand tegen de latere centralisatievorming waarbij uitgegaan werd van gelijke landsdelen. Het waren de gewesten waar vanouds een grote mate van lokale zelfbeschikking bestond, die lokaal het meeste weerstand zouden gaan bieden tegen de hervormingen van de gewesten.

3.3 De Bataafse kernwaarden

De roep om een vrije republiek die één en ondeelbaar was, werd een van de kernwaarden die de Bataafse revolutie zou gaan dragen. Regelmatig wordt zelfs de drieslag *Vrijheid, Gelijkheid en Eén en ondeelbaarheid* genoemd.²⁸ In de Nationale Vergadering zou het een lang debat opleveren aan wie de soevereiniteit toebehoort. Met het nog heersende provincialisme, dat met de Bataafse omwenteling niet gelijk ophield te bestaan, wilden de radicale elementen van de vergadering resoluut breken. Dit bleek in de praktijk op veel weerstand te stuiten bij de gewesten. In het bijzonder Friesland, Groningen en Zeeland verzette zich tegen pogingen om politieke macht van provincie naar nationaal niveau te verschuiven.²⁹ Zowel Holland als Brabant dreigden zich af te scheiden wanneer ze hun zin niet kregen. In het publieke debat werd de houding van deze gewestelijke besturen gezien als antirevolutionair en ging het in tegen het algemeen belang van de Bataafse republiek.³⁰ Een verdeling van de republiek in departementen die niet samenvielen met de grenzen, namen en privileges van de oude gewesten werd het middel om het provincialisme de doodsteek te geven. De opheffing van de gewestelijke soevereiniteit was daarbij de enige oplossing.

²⁷ *Ibidem*, 25.

²⁸ *Dagverhaal XVIII*, 312.

²⁹ T. Poell, 'De democratische paradox' in: *Openbaar Bestuur, Tijdschrift voor beleid, organisatie & politiek* 18 (2008) 38.

³⁰ Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 88.

4. Tijden van verandering

‘Ik verklaar, in den naam van het Volk van Nederland, het welk wij hier vertegenwoordigen, deze Vergadering te zijn het representerend Lichaam van het Volk van Nederland!’³¹, met deze woorden opende Pieter Paulus als voorzitter de Eerste Nationale Vergadering. In de balzaal van het voormalig stadhouderspaleis aan het Binnenhof zou hier de eerste Nederlandse volksvertegenwoordiging zetelen. Het vormen van een grondwet, mensenrechten, staatskundige vernieuwing; de prille democratie had een volle agenda. Twee vraagstukken vormden de belangrijkste staatskundige bespreekpunten van de Nationale Vergadering. De vraag of de Republiek één en ondeelbaar was en de vraag aan wie de soevereiniteit toebehoorde. De kwestie kwam neer op de stelling of Nederland een federatie van gewesten moest blijven, zoals in de tijden van de Unie, of dat er een centralistische eenheidsstaat gevormd moest worden. Daarmee speelde de hoge schuldenlast van Holland een belangrijke rol. Holland dekte voor zo’n tweederde de financiën van de Republiek.³² Eenwording van de republiek zou betekenen dat de nieuwe staatsschuld over alle inwoners van de republiek verdeeld zou worden. Een niet erg rooskleurig vooruitzicht voor de gewesten die een minder sterke economie hadden.

4.1 De Eerste Nationale Vergadering

De Nationale Vergaderingen, die duurden van 1 maart 1796 tot 22 januari 1798, werden de eerste moderne volksvertegenwoordiging in Nederland. De 126 volksvertegenwoordigers, *representanten* genoemd, waren verkozen door getrapte verkiezingen uit 126 districten. De vertegenwoordiging van de Nationale Vergadering was hoog. Op elke 15.000 inwoners was er één volksvertegenwoordiger.³³ Naar onze huidige maatstaven was er nog geen sprake van echte democratie: vrouwen, bedienden en mensen die van de bedeling leefden mochten niet stemmen. Toch was het voor die tijd een revolutionaire verandering, nu het volk in plaats van de regenten het voor het zeggen kregen.

Daadwerkelijke politieke partijen bestonden nog niet in jaren van de Nationale Vergaderingen. De meerderheid in de Nationale Vergadering behoorde niet tot een kamp. Ook de facties van representanten die gezamenlijk optrokken veranderden dermate vaak dat deze groepen niet scherp afgebakend konden worden. Maar er waren fel opererende minderheden die de toon zette in de plenaire vergaderingen. De tegenstellingen voor deze groepen werden gevormd rondom het standpunt op centralisatie. Aan wie behoorde de soevereiniteit toe. Streefde men naar het federalistisch staatsbestel of naar een eenheidsstaat die één en ondeelbaar was.

31 *Dagverhaal* I, 5.

32 Nijs, T. de, *Geschiedenis van Holland IIIA 1795 tot 2000* (Hilversum 2005) 10-11.

33 Rosendaal, *Nederlandse Revolutie*, 101.

De stromingen binnen de politieke debat van de Bataafse Revolutie zijn moeilijk in kaart te brengen. Talloze historici hebben al orde proberen te scheppen in de moeilijk te trekken scheidslijnen die het debat in de Nationale Vergaderingen domineerden. De termen democraten, moderaten en revolutionairen waren in die tijd gangbaar, maar geven niet altijd een consistente politieke kleur weer.³⁴ De diverse scenario's wat betreft de gewenste staatsvorm laten nog het beste de splijting zien binnen de vergadering. Daarbij stonden *federalisten* en *unitaristen* recht tegenover elkaar. Toch is zelfs deze indeling niet zaligmakend. Buiten de radicalen waren er nog vele volksvertegenwoordigers die geen scherpe stellingname hadden, of zich zelfs uitdrukkelijk als gematigd opstelden. Niet alleen de federalistisch georiënteerde volksvertegenwoordigers waren tegenstander van de centralisatie van de staat. Zoals aangegeven waren standpunten soms diffuus. Ondanks zijn vaak republikeinse uitspraken verzette de latere raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck zich bijvoorbeeld tegen een volledig gecentraliseerde staat. Centralisatie zag hij als het gevaar voor de vrijheid. Het 'zal onder de vlag van eenheid weldra een Oosters despotisme invoeren'.³⁵ Daarmee komt de derde groep, de *moderaten*, die een gematigde invulling gaven aan het unitarisme.³⁶

Joris Oddens heeft met zijn boek *Pioniers in Schaduwbeeld* het meest uitgebreid onderzoek gedaan naar het verloop van de Nationale Vergaderingen en de politieke kleur van de volksvertegenwoordigers. In zijn boek betoogt Oddens dat de verschillende groeperingen meer waren dan deelgenoten in politieke stroming. Hij pleit ervoor dat er sprake was van vroegmoderne partijen. Zo kwamen de representanten met Republikeinse gevoelens regelmatig besloten bijeen, werd er intern gesproken over 'onze partij' en stonden volksvertegenwoordigers nauw in contact met sympathiserende sociëteiten.³⁷

De *republikeinen* of *unitariërs* waren het meest radicaal en revolutionair in hun denken. De gewesten moesten worden vervangen door departementen en er moest een krachtig, democratisch en centraal bestuur komen voor de Bataafse Republiek.³⁸ Kopstukken van de unitariërs waren Bernardus Bosch, Johan Valckenaer en Pieter Vrede. Zij geloofden dat de eenheid en ondeelbaarheid van de Bataafse Republiek direct in januari 1795 bij het aanvangen van de revolutie was aangevangen. Op dat moment was het Bataafse volk samengesmolten tot één soeverein volk. De *moderaten*, waaronder de latere raadspensionaris Schimmelpenninck³⁹, namen een tussenpositie in. Ze wilden ook een centrale staat, net als de republikeinen, maar zagen niets in een verregaande verruiming

34 Van Sas, *Metamorfose*, 277.

35 *Dagverhaal* III, 754.

36 S. Schama, *Patriotten en bevrijders: revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813*, *Ger Groot vert.* (Amsterdam 1989) 300.

37 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 386-387.

38 *Ibidem*, 200.

39 E. Hagen, *President van Nederland, Rutger Jan Schimmelpenninck 1761-1825* (Amsterdam 2012) 85.

van de kieswet. Daarnaast zagen zij de eenheid en ondeelbaarheid van het Bataafse Volk als doel, maar zou dit pas gebeuren nadat het via democratische besluitvorming verwezenlijkt was. De eenheidsstaat zou aanvangen zo snel als de grondwet was ingevoerd. Tot die tijd werd de Bataafse Republiek bevolkt door de verschillende soevereine volken. De derde groep of stroming die duidelijk te onderscheiden valt in de vergadering, was die van de *federalisten*. De federalisten waren vooral bang dat Holland en Amsterdam te veel invloed zou gaan uitoefenen. Ze hadden een behoudende insteek. Het vertrek van de stadhouder was al een grote winst, verdere hervormingen achtten ze onnodig. Hoewel ze erkenden dat de Nationale Vergadering de plek was waar de toekomst van de Republiek besloten werd, wilden ze de soevereiniteit van de gewesten behouden. Daarbij wezen de federalisten samenvoeging van de provinciale volken principieel van de hand.⁴⁰ De federalisten werden in het *Dagverhaal* regelmatig door de unitaristen uitgemaakt voor contrarevolutionair. De federalisten wilden in hun ogen terug naar de oude tijden van het *ancien régime*. Dat dit verwijt op zijn minst vreemd is blijkt uit de Amerikaanse Revolutie, waarbij het federalisme juist een van de kernwaarden was.

4.2 De verdeelde Republiek

Vanaf 2 mei 1796 ging de kwestie van het provincialisme spelen in de Nationale Vergadering. In hun proclamatie zette de drie republikeinse afgevaardigden Vreede, Bosch en Valckenaer hun standpunten uiteen door diverse artikelen uit het *Reglement van orde voor de Nationale Vergadering* aan te vechten.⁴¹ Deze artikelen schreven voor dat de georganiseerde burgermilitie bleef vallen onder de provinciale regering, gelijk aan de gewestelijke begroting en het heffen van gewestelijke belastingen.⁴² Kortweg, de drie artikelen bevestigde dat binnen de Bataafse Republiek, de soevereiniteit nog steeds voorbehouden was aan de gewesten.

De proclamatie van het drietal republikeinen was daarmee een directe aanval op de oude indeling van de Unie van Utrecht. Een maand later werd de proclamatie van het drietal inhoudelijk behandeld. Het opheffen van de gewestelijke indeling zou de beste manier zijn om het provincialisme voor eens en voor altijd uit te roeien.⁴³ ‘Eindelijk zal dan [...] het federalistisch monster welk zich in het reglement verschuilt, worden opgespoord en de doodsteek (worden) gegeven’, zo begon de republikein Joachim Nuhout van der Veen de vergadering van 7 juni 1796.⁴⁴ Het debat voor bestuurlijke herindeling was daarmee begonnen.

40 Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 99.

41 *Dagverhaal* I, 397.

42 *Reglement van orde voor de Nationale Vergadering* (Den Haag 1796) 22-25.

43 Rosendaal, *Nederlandse Revolutie*, 104.

44 *Dagverhaal* II, 49.

‘De federalistische geest welke velen bezielt, is al te duidelijk tot op dit ogenblik gebleken, dan dat men voor als nog daar van iets goed verwachten kan. En met één woord die zelfde tegenwerkende geest, zal voorzeker aan onze Nationale vrijheid den doodsteek geven, wanneer wij bij tijds daar tegen niet voorzien. [...] Geld en Volk zijn de twee punten, zonder welke wij niet kunnen blijven bestaan. Om daar toe te geraken moeten grote maatregelen genomen worden. Geen provinciale pogingen zijn hier toereikend, maar een algemene krachtige Nationale maatregel alleen kan ons behouden’.⁴⁵

De vraag die het betoog van Nuhout van der Veen oproept is onder welke redenen hij het doel van eenwording voor ogen had. Was het doel om de Bataafse ideologie extra kracht bij te zetten door de economische winst te benadrukken, of werden de gewenste pragmatische veranderingen enkel met een ideologisch sausje overgoten? Wat Nuhout van der Veen betreft was het doorbreken van het provincialisme niet enkel ideologisch bepaald. Hij refereerde daarmee aan de voorstellen die de andere republikeinse volksvertegenwoordigers Vreede, Bosch en Valckenaer eerder al maakten. Hoewel de ideologische principes voorop gingen, werden ook de pragmatische redenen benadrukt. Het thema komt in de vergaderzaal weer terug als eind november de representant Hartog de Hartog Lémon zijn betoog houdt in de voormalige balzaal.

‘Burgers representanten! Wat zoude de vergadering weerhouden, om het principe van eenheid, ’t welk bij het ontwerp slechts bepaalt wordt tot de algemene belangen des Nederlandsen volks, en nog voornamelijk naar buiten, verder uit te strekken tot het inwendig bestuur; tot de financiën; tot de gemeenmaking van de thans afzonderlijke gewestelijke schulden, met één woord tot alles waar door de republiek in de volstrektsten zin één en onverdeeld zoude worden. Wat zou de vergadering in de weg staan, om de verdeling des lands in negen ongelijke departementen, die naar luid van het ontwerp ieder een afzonderlijk bestuur behouden, te verbeteren door een verdeling in departementen zo naar mogelijk gelijk in volkrijkheid en in alles onderworpen aan een algemeen en geconcentreerd gouvernement.’

Dit voorstel om het principe van eenheid en ondeelbaarheid als fundament van de grondwet op te nemen, maakte de gemoederen in de Nationale Vergadering hevig los. Federalisten en unitaristen schreeuwden daarop dermate door elkaar dat de schrijvers van het *Dagverhaal* de discussie niet meer konden volgen.⁴⁶ In fellere bewoordingen zei de Bataafse ideoloog Bosch:

‘Neen, burgers! Het volk van Nederland is in dit plan niet één en ondeelbaar, maar verdeeld in negen lichamen, welke alleen echter weder door den ouden federalistische band zijn verenigd en dus haar vorige gedrochtelijke eenheid vertonen. De verdeling der zeven provinciën ontstond uit kracht van het leengestel. Iedere provincie is een geschenk van een geweldenaar, of van de Frankische vorsten, die dezelfde aan de hoofden hunner legers of aan het volk tot

⁴⁵ *Ibidem*, 50.

⁴⁶ *Dagverhaal* IV, 18.

slavernij gebracht ter leen gaven of wegschonken. [...] ‘Deze verdeeldheid van zo vele kleine onderscheiden lichamen moet plaats maken voor het systeem van één geheel onverdeeld lichaam, dat maar één algemeen belang, neiging, wil en bedoeling heeft.’⁴⁷

Om het bloedvergieten van de oude ongelijk verdeelde republiek te doorbreken zag Bosch geen andere optie dan een herinrichting van de republiek.

Het debat rondom de één en ondeelbaarheid bereikte zijn slot op 2 december 1796. Na een lange vergadering, verspreidt opgeschreven over meerdere uitgaven van het *Dagverhaal*, werd met een absolute meerderheid de één en ondeelbaarheid van het Bataafse volk vastgesteld.⁴⁸ Nu dit voor de unitaristen zo cruciale standpunt aangenomen werd, konden de eerste centraliserende maatregelen voorgesteld worden in de Nationale Vergadering. De oude gewestelijke indeling kon niet gehandhaafd worden binnen de republiek die één en ondeelbaar was verklaard. De onevenredige verdeling van inwonertal, verkleefdheid met oude belangen en ongelijkheid in stedental werden daarbij als voornaamste argumenten voorgelegd aan de vergadering.⁴⁹ ‘Wij zullen allen erkennen dat de één en ondeelbare Nederlandse Republiek tot een geordende huishoudelijk administratie in departementen moet worden verdeeld’, zo vervolgt Jacobus Janssen op 10 januari 1797. Hij stelde daarbij een uitgebreid plan voor met een meer evenwichtige landsverdeling in elf departementen. Hij had twee redenen voor zijn voorstel. De huidige gewestelijke verdeling was niet in proporties. Zowel het inwoneraantal, de rijkdom, als het grondgebied verschilden sterk per gewest. Daarnaast moest er gebroken worden met de verdeeldheid in de republiek.⁵⁰ Anders zou de verklaarde één en ondeelbaarheid enkel een papieren werkelijkheid blijven. De ‘negen volken’ moesten verenigd worden tot één Bataafse gemeenschap.

Buiten het stellen van de grenzen en het voorstellen van namen en hoofdsteden, ging het plan van Janssen ook in op de status van de departementen. Zij zouden niet meer soeverein, maar louter administratief zijn. De ideeën die al jaren daarvoor door mensen als Bosch opgetekend waren, kwamen hiermee tot uiting in de Nationale Vergadering. Nu kreeg het plan van Janssen niet gelijk de steun van de radicale unitaristen. Pieter Vreede, de reeds vaker genoemde invloedrijke Bataaf, wees iedere verdeling van de republiek af. Een verdeling, of het nu in gewesten of nieuwe departementen was, zou strijdig zijn met het beginsel van de één en ondeelbaarheid. Enkel het afschaffen van deze verouderde bestuurslaag zou volgens Vreede het federalistisch denken doorbreken. Daarnaast benadrukte hij de financiële voordelen die dit zou opleveren, door kostenbesparing van een overbodige bestuurslaag.⁵¹

47 *Ibidem*, 57.

48 *Dagverhaal* IV, 212.

49 *Ibidem*, 403.

50 Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie* 103.

51 *Ibidem*, 104.

4.3 De oude geest van het federalisme

Het plan werd beoordeeld door een nieuwe commissie, gevormd vanuit de leden van de Nationale Vergadering, met daarin als rapporteurs Janssen, Bosveld, Nuhout van der Veen, Verhees, E.M. van Beyma, Evers, Trip, Queysen, De Vos van Steenwyk, Van Maanen en de Crane. Opvallend was dat de commissie bestond uit maar twee uitgesproken republikeinen. Dit waren Janssen zelf en Nuhout van der Veen, met daarnaast drie moderaten.⁵² Daarmee was de politieke achtergrond van de commissieleden gemengd te noemen, maar zeker in het voordeel van de federalisten. Als een maand later het commissierapport behandeld wordt blijkt dit zich te wreken op het plan. De commissie is uiterst kritisch in het commentaar op het plan van verdeling. Met name de vergrote kloof tussen burger en departementaal bestuur kan de goedkeuring van de commissie niet dragen.⁵³ Janssen zelf weigert, als commissievoorzitter, het rapport te rapporteren. Hij distantieert zich ten volle van de inhoud. Zijn republikeinse collega Nuhout van der Veen valt hem daarop bij en zegt dat er een ‘federalistische geest’ door de commissie waande. Hij verwijt de commissieleden in strijd te handelen met de eerder aangenomen éénheid en ondeelbaarheid, maar bovenal verkleefdheid met het oude systeem.⁵⁴ Nadat de discussie feller ontwikkelde werd besloten een week later nogmaals de inhoud voor te leggen aan de vergadering. Daarin valt vooral de inbreng op van de Leidse advocaat Georg Hahn op. Hij zegt:

‘Geschiedkundige ondervinding leert, wanneer een volk niet alleen van bestuur, maar als het ware van bestaan verandert. Wanneer het een revolutie wil vestigen hetzelfde dan niet slechts ten bloten naam, maar de oude gewoonten, hebbelikheden en verdelingen geheel en al moet omschappen.’⁵⁵

Het gebeurt maar zelden dat in de Nationale Vergadering gesproken wordt over revolutie. De notie van Hahn is duidelijk: de veranderingen dienen in alle lagen van de samenleving doorgevoerd te worden. Niet enkel op nationaal niveau, maar tot op lokaal niveau moeten de bestuurlijke hervormingen doorklinken. De rapportage van de commissie handelt niet in dit denken. In het debat blijkt dat de rapporteurs deels in gebreke waren. Het retorisch talent van Vreede stuurde daarom op slinkse wijze aan een nieuwe commissie te vormen die het onderzoek nogmaals over zou gaan doen. Maar, dan wel als vereiste dat Janssen ditmaal zelf zijn commissie mag samenstellen – en daarmee kan sturen op de ideologische verdeling. Voor dit voorstel was geen meerderheid te vinden in de vergadering, maar wel werd er een nieuwe commissie benoemd. Snedig stelde Van Hooff daarop nog de vraag of met het negental leden niet een wat federalistisch aantal gekozen werd – de voorzitter van de vergadering ontkende meteen.⁵⁶

⁵² Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 396.

⁵³ *Dagverhaal* IV, 954.

⁵⁴ *Ibidem*, 955.

⁵⁵ *Ibidem*, 1013.

⁵⁶ *Ibidem*, 1015.

Op 9 mei 1797 werden de resultaten van de *Commissie tot het werk der verdeling der Bataafschen Republiek in Departementen* besproken in de Nationale Vergadering. Onder leiding van de onafhankelijke Johannes van Lockhorst⁵⁷ stelde zijn plan een verdeling voor in vijftien departementen. Deze waren zoveel mogelijk ingericht op een gelijkwaardig deel van de Bataafse bevolking.⁵⁸ Dit had tot gevolg dat in het voorstel van de vijftien departementen tot een verdeling kwam waarbij Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel Groningen en Drenthe hun grenzen behielden, terwijl Brabant en Gelderland in tweeën opgesplitst werden en het gewest Holland zelfs in vijf delen. Voor de radicale unitaristen ging dit niet ver genoeg. Meerdere gewesten bleven hun oude vorm behouden, terwijl menging van de bevolkingsgroepen juist hun doel was. Uitgangspunt voor de grote van de nieuwe departementen was echter Amsterdam. Met zijn 200.000 inwoners was het de kleinste vorm die mogelijk was - deling van Amsterdam werd als onwenselijk gezien. Het was om deze reden dat de regio Amsterdam een eigen departement kreeg. Dit gebied had zo'n hoge bevolkingsdichtheid dat het een vergelijkbaar aantal inwoners had als de uitgestrekte departementen in het oosten. Deze departementale verdeling had louter een pragmatische achtergrond en werd gebaseerd op inwoneraantal. De macht die vergeven zou worden aan de departementen liet echter veel ruimte voor debat. Het gematigde deel van de volksvertegenwoordigers opperde om de departementen het recht te geven om te beslissen over huishoudelijke zaken. Het radicale deel van de Nationale Vergadering, onder aanvoering van representant Vreede, zag de departementen als niet veel meer dan kiesdistricten.⁵⁹ Eigenlijk wilde Vreede geheel geen gewesten of departementen meer. Hij stelde voor om zowel centraal als lokaal bestuur te versterken, met krachtig bestuur in zowel de overheid als gemeenten. Daarmee werd de één en ondeelbaarheid verankerd, maar was de afstand tussen burger en overheid toch lokaal herkenbaar. De meerderheid van de volksvertegenwoordigers wees dit radicale voorstel echter af. Met het verdwijnen van de gewestelijke bestuurslaag, zonder een vervanger neer te zetten, zou het federalistisch gedachtegoed niet doorbroken worden. Enkel door een nieuwe loyaliteit te plaatsen zou de oude geest verdwijnen.⁶⁰

4.4 Rivieren of wateren

Het streven was bij de gewestelijke herindeling af te gaan op rationele argumenten. Als kinderen van de verlichting zouden historische of culturele argumenten niet van invloed moeten zijn. Gezien elke connectie met de vroegere provincies doorbroken moest worden,

⁵⁷ Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 400.

⁵⁸ H.T. Colenbrander, *De Bataafsche Republiek* (Amsterdam 1908) 100-101.

⁵⁹ *Dagverhaal IV*, 407.

⁶⁰ Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie* 104.

dienden de departementen ter onderscheiding een naam te krijgen. De voorzitter van de vergadering, de latere raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck, noemde de keuze van namen op zichzelf een ‘onverschillige zaak’.⁶¹ Maar met de vijftien gekozen namen zou een duidelijk politiek signaal uitgaan naar de inwoners van het land. Er is definitief gebroken met het *ancien régime*. Overeenkomstig met de ontwikkelingen in Frankrijk, waarbij de oude feodale namen vervangen werden door namen van waterlopen of gebergten, kregen de Nederlandse departementen de namen van rivieren of wateren. De benamingen van de vijftien departementen waren respectievelijk het Departement van Noord- en Zuiderzee, Ye, Sparen, Delf, Merwede, Maas, Mark, Vecht, Waal, Rhijn, Schelde, IJssel, Veenen, Eems en Vlie. De omvang van de departementen waren in dit voorstel niet overeenkomstig met het aantal inwoners van het gebied, waarbij de aantallen uitliepen van 44.680 tot 217.024 inwoners.⁶² Tijdens de bespreking van het voorstel in de Nationale Vergadering bleken de namen niet altijd even onverschillig te zijn, als Schimmelpenninck eerder stelde. Representant C. L. van Beyma had bezwaren op de benaming van het Friese Departement van ‘t Vlie. ‘Dit is de naam van een eiland, dat zelfs in dat departement niet in begrepen is’.⁶³ Hierbij doelde Van Beyma op het water onder Vlieland, welke onder het grondgebied van het Departement van de Noord- en Zuiderzee (grovweg het huidige Noord-Holland) viel. Voorstellen werden gedaan om andere Friese wateren als naamgever aan te merken, of dit zelfs het Departement van de Zuiderzee te noemen. Doordat hiermee de naamgeving niet veel verhelderd werd, besloot men het voorlopig zakelijk te houden op het Departement tussen het Vlie en de Lauwers.

Niet enkel de naamgeving riep debat op in de plenaire vergadering. Ook omvang of status van de departementen werd onderwerp voor heftige discussies in de Nationale Vergadering. Zo klaagden volksvertegenwoordigers meermaals over de departementale grenzen die getrokken waren in het voorstel, waarbij de indruk ontstond dat de volksvertegenwoordigers niet altijd zozeer uit nationaal belang handelde, maar ook hun lokale belangen lieten meewegen in het debat. Zo kwam het Departement van de Waal, met als hoofdstad Nijmegen, in opspraak wegens het ontbreken van de heerlijkheid Tienhoven. Ook de nabijgelegen heerlijkheid Schoonrewoerd ontbrak. Hierbij gaf de Gelderse volksvertegenwoordiger Jan Hendrik Stoffenberg aan dat dit heerlijkheid onafhankelijkheid genoot en daarom uit het voorstel was gehouden. Voor de Tielse afgevaardigde Van Leeuwen, die onder dat district zou gaan vallen was dit echter niet de afspraak. ‘Zo! Ik dacht dat er geen bijzondere soevereinen in een vrije republiek bestonden.’ Stoffenberg verdedigde zich door te zeggen dat zijn commissie onzeker was of ze de bevoegdheid hadden om de

61 *Dagverhaal* VI, 99.

62 *Ibidem*, 100.

63 *Ibidem*, 102.

onafhankelijke heerlijkheden mee te nemen in het voorstel. Waarna een derde schamper daarop reageerde met de opmerking dat de gehele soevereiniteit uit niet meer dan vijf huizen bestond.⁶⁴ De bestuurlijke lappendeken van het *ancien régime* echoden zo nog door tijdens de vorming van de moderne staat.

Het debat over de grenzen neigde zelfs tot belangenverstremgeling. Zo kreeg de Groningse afgevaardigde Tammo Adriaan ten Berge het verwijt teveel zijn lokale belangen te verdedigen. In zijn pleidooi op het departementaal voorstel rept hij diverse argumenten om Westerwolde bij het Groningse Departement van de Eems te voegen. Twistpunt is of Westerwolde bij het Drentse of Groningse departement gaat behoren. Daarin voert hij aan dat op historische gronden, praktische bezwaren en zelfs culturele verschillen. Historisch zou het gebied bij Groningen behoren doordat het verleend is door keizer Karel V. Praktisch is het niet handig, omdat de bewoners van Westerwolde via Groningen moeten reizen om in Assen te komen. Tot slot zijn de culturele verschillen en wetgeving dermate groot, dat de periode tot het nieuwe landelijke wetboek is aangenomen zullen zorgen voor verwarring en misverstanden.⁶⁵ De commissie verdedigde zijn voorstel, zo vervolgde Van Lockhorst als voorzitter van de commissie:

‘Het scheen haar weinig van belang om te weten, of het een leen of een vrij goed was. Zij beschouwde het als een gedeelte der oppervlakte van de Bataafse Republiek, welke bij het een of andere departement behoorde gevoegd te worden’

Dat er geen Groninger zitting had in de commissie, maar wel een Drent, zette kwaad bloed bij de Groningse afgevaardigden. De commissieleden werden in het debat al snel beschuldigd van belangenverstremgeling. De verdediging van Van Lockhorst is tekenend voor het verschil tussen ideoloog en pragmaticus.

‘In het gemeen weet ik niet, wat een Groninger, Overijsselse of Hollander in deze Vergadering nog kan betekenen. Uw commissie bestond toch uit representanten van het gehele Bataafse volk en niet uit gedeputeerde van deze of geen provincie?’⁶⁶

Hoewel met een districtenstelsel verkozen, was het uitgangspunt dat de leden der Nationale Vergadering enkel vanuit een nationaal gedachtegoed zouden handelen. Een verdeling van de departementen op basis van de aloude provinciën had de commissie daarom nooit overwogen.

64 *Ibidem*, 103.

65 *Ibidem*, 104.

66 *Ibidem*, 105.

4.5 Een politieke impasse

Twee jaar na de komst van de Franse revolutionairen leek een grondwet voor de Bataafse Republiek eindelijk binnen handbereik. Deze gedachte bleek echter te optimistisch. De vele onderhandelingen tussen de radicale politieke kampen, resulteerde in een ontwerp waar eigenlijk niemand echt tevreden over was. De unitarissen kregen de financiële eenwording de Republiek, maar moesten ook vele federalistische compromissen tegemoet zien. Het ontwerp van de grondwet, dat de weinig hoopvolle bijnaam ‘Het Dikke Boek’ kreeg⁶⁷, lag in 1797 op tafel. Besloten werd het Bataafse volk inspraak te geven in het besluit tot de nieuwe regelgeving.

Op 8 augustus 1797 werd het ontwerp van een grondwet per referendum voorgelegd aan de bevolking via grondvergaderingen. Alle mannelijke personen van twintig jaar en ouder, die niet van de een of andere vorm van bedeling leefden, mochten stemmen in de grondvergaderingen. Elk kiesdistrict werd verdeeld in grondvergaderingen van 500 personen.⁶⁸ De volksraadpleging was echter op het laatste moment toch nog gewijzigd. In plaats van een procedure waarbij elke provincie een meerderheid eiste voor aanvaarding van de constitutie, stelde Schimmelpenninck voor om met een landelijke meerderheid genoeg te nemen. Zelfs de federalisten gingen hiermee akkoord. Met dit pragmatische verbond hoopten zij deze gematigde constitutie snel aangenomen te krijgen.

De ideologen onder de federalisten waarschuwden echter voor de gevaren van dit verbond. Zo zei Abraham de Haan tijdens de vergadering van 18 juni 1797: 'Er zullen zeer veel van hunnen stemmen willen sparen en berekenen naar de uitkomst, en dan zal niet meer het algemeen welzijn maar partijschap beslissen.'⁶⁹ Als een profetie bleek deze verwachting uit te komen. In de drie maanden die volgden brachten de beide kampen alle middelen op om de publieke opinie te beïnvloeden. Radicale elementen aan beide zijden van het politieke spectrum bekritiseerden de grondwet als een nietszeggend compromis: ‘Kunnen wij ons verenigen met een Constitutie die de namen van de provincies in departementen wijzigt, maar in de belastingen en besturen federalisme blijf tonen?’⁷⁰ In tijdschriften en kranten poogden radicalen om de publieke opinie te beïnvloeden, wat het gezag van het ontwerp enkel nog verder ondermijnde. Het uitslag van het referendum was daarmee vernietigend. De grondwet werd op 8 augustus 1797 met overgrote meerderheid verworpen door de Nederlandse bevolking.⁷¹ Hiermee was de Bataafse Republiek na tweeënehalf jaar getouwtrek weer terug bij af.

67 Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 105.

68 C.H.E. de Wit, *De Noordelijke Nederlanden in de Bataafse en de Franse Tijd 1795-1813* (Weesp 1983) 164.

69 *Dagverhaal* VI, 185.

70 *De Revolutionaire Vraag-AI*, nummer 16 (Amsterdam 1797) 128.

71 Schama, *Patriotten en bevrijders*, 323.

Het mandaat van de Nationale Vergadering van anderhalf jaar kwam in deze periode ook ten einde. Op 1 augustus 1797 kwamen daarom de verkiezingen voor een nieuwe samenstelling van de vergadering. De stemmenverdeling voor de Tweede Nationale Vergadering kwam in het voordeel voor de voorstanders van de eenheidsstaat. Toch was de vergadering nog altijd gepolariseerd. De flanken van het politieke spectrum waren in aantal versterkt terwijl veel moderaten waaronder Schimmelpenninck weigerden terug te keren in de vergadering.⁷² Een meerderheid van één van de stromingen was verder weg dan ooit. Geen meerderheid kon de politieke impasse doorbreken.

De verdeling van de Republiek in departementen kwam in de Tweede Nationale Vergadering niet meer ter sprake. De kloof hoe de soevereiniteit vorm zou krijgen in de nieuwe staat was onoverkoombaar. Het verzet via de democratische weg was zo krachtig dat de Nationale Vergadering in een impasse belandde. De zeer moeizame parlementaire besluitvorming wekte daarbij ergernis op bij de radicale elementen van de Nationale Vergadering.⁷³ Het besef kwam dat de jonge democratie ook zijn schaduwkanten kende. Met de nieuw verkregen democratische procedures kwamen bestuurlijke hervormingen niet van de grond. Daarom stapten enkele ontevreden volksvertegenwoordigers over op autoritaire middelen, om zo de doorbraak te forceren.

⁷² *Ibidem*, 422.

⁷³ Poell, *Democratische paradox*, 39.

5. De wankelende republiek

In de Nederlandse politieke geschiedenis zijn staatsgrepen een relatief onbekend fenomeen. Des te opmerkelijker is dat in het jaar 1798 dit tweemaal voorkwam. De Tweede Nationale Vergadering liet een impasse zien in de vorming van de nieuwe grondwet. Om de doorbraak te forceren pleegden enkele radicale unitaristen, onder leiding van Wijbo Fijnje en Pieter Vreede, op 22 januari 1798 een staatsgreep. De aanvankelijk democratisch gezinde unitaristen lieten daarbij hun federalistische tegenstanders arresteren. Eenieder die zich niet kon scharen achter de unitaire gedachte werd bevolen te vertrekken. De overgebleven getrouwe volksvertegenwoordigers riepen daarbij een eed uit: tegen de stadhouder, het federalisme, de aristocratie en de regeringloosheid.⁷⁴ Deze groep parlementariërs ging verder als Constituerende Vergadering. De uitvoerende macht kwam daarbij in handen van het Uitvoerend Bewind, waar Fijnje en Vreede een leidinggevende positie in kregen.

In het decreet dat de coupplengers presenteerden als hun program, bestond het vierde punt uit het ontnemen van de soevereiniteit van de provinciën. Na de hamerslag, die de wil van de staatsgreep beklonk, kwam er een luid applaus vanaf de publieke tribune.⁷⁵ De coupplengers legitimeerden hun staatsgreep door te hameren op de soevereiniteit van het verenigde Nederlandse volk.⁷⁶ Zeker in de eerste weken had de bevolking vrede met de milde staatsgreep. De impasse van de gewestelijke besturen hield te lang aan, waardoor links of rechtsom deze doorbroken moest worden.⁷⁷ Op 2 februari sprak Midderigh uit dat de hervorming van de negen gewesten voltooid was. De voornaamste hinderpaal was hiermee weggenomen.⁷⁸

5.1 In acht departementen verdeeld

Nu de volksvertegenwoordiging ontdaan was van federale elementen kon er verrassend snel een nieuw grondwettelijk ontwerp gepresenteerd worden aan het Bataafse volk. De grondwet werd op 23 april door het volk goedgekeurd. Saillant detail daarbij was dat de voorstanders van het federalisme niet mochten meestemmen. Hoewel de manier waarop het gebeurde weinig democratisch is te noemen, was na drie jaar Bataafse Vrijheid de eenheidsstaat eindelijk een feit. De grondwet verschilde echter maar weinig van de versie die eerder in de Nationale Vergadering was goedgekeurd. Zodoende was het meer de revolutionaire romantiek die de coupplengers deed besluiten tot een staatsgreep, dan het overkomen van

⁷⁴ *Dagverhaal* VIII, 418.

⁷⁵ *Ibidem*, 418-419.

⁷⁶ Poell, *Democratische paradox*, 39.

⁷⁷ Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 316.

⁷⁸ *Dagverhaal* VIII, 500.

de inhoudelijke verschillen. Onder de sterk centralistische en unitaire grondwet werden de departementale besturen niet meer dan administratieve organen. Bestuurlijke rationaliteit moest voor de radicale hervormers de boventoon gaan voeren.⁷⁹ De nieuwe indeling van de staat mocht in niets meer herinneren aan de gewesten van het *ancien régime*.

Hoewel de Fransen in de beginjaren van de Bataafse Republiek zich tenminste niet openlijk mengden met de Bataafse politiek, was er zeker sprake van cultuurtransfer vanuit het zuiden. De hervormingen die de Bataafse politici op eigen initiatief doorvoerden, kunnen niet los gezien worden van de ontwikkelingen die elders afspeelden. Zo was de nieuwe administratieve indeling in departementen en gemeenten, die de indeling van het *ancien régime* moest vervangen, vergelijkbaar met de Franse situatie.⁸⁰ Het *Ontwerp der Staatsregeling* schreef daarom in lijn met Frans voorbeeld voor:

‘De Bataafse Republiek is één en Ondeelbaar. De Oppermacht berust in de gezamenlijke leden der maatschappij Burgers genoemd. Het tegenwoordig grondgebied is verdeeld in acht departementen.’⁸¹

De grenzen van de landsdelen waren bij de herindeling volledig nieuw getrokken. Gebaseerd op inwoneraantal en waar mogelijk via natuurlijke watergrenzen, waren de gewestelijke grenzen van het *ancien régime* daarmee zo goed als nergens meer te herkennen.⁸²

De namen waren naar Frans voorbeeld ook gebaseerd op de waterwegen of wateren die de departementen kenmerkten.⁸³ Hiermee werd een duidelijke streep door het verleden getrokken. Utrecht werd opgedeeld in de departementen Van de Rijn en Van Tessel. Ook Bataafs-Brabant ging in delen verder. Het westelijk deel zou samen met Zeeland het Departement van de Schelde en Maas worden. Oost-Brabant werd het Departement van de Dommel. De dunbevolkte gewesten zouden juist samengaan. Overijssel en Drenthe vormden samen het Departement van den Oude IJssel. Gelderland en een deel van Utrecht gingen op in het Departement van den Rijn. Ondanks het vele verzet gingen ook Friesland en Groningen op in één uitgestrekt Departement van de Eems. Het meest vergaand zou de opdeling van het gewest Holland worden. Dit dichtbevolkte landsdeel moest grofweg verdeeld worden in drie departementen. Als de kleine randgemeenten meegenomen worden was Holland zelfs in zeven van de acht departementen terug te vinden waren. Met zijn hoge concentratie inwoners zou Amsterdam zijn eigen Departement van den Amstel vormen. Daarmee werd het tevens in vierkante kilometers het kleinste departement. Het departement van Tessel omvatte grofweg het huidig Noord-Holland, exclusief Amsterdam en omstreken. Het eveneens dichtbevolkte gebied wat we nu Zuid-Holland noemen zou het Departement van de Delf gaan heten.⁸⁴

⁷⁹ Schama, *Patriotten en bevrijders*, 428.

⁸⁰ M.J. van de Burg, *Nederland onder Franse invloed : cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2007) 26.

⁸¹ *Dagverhaal* IX, 303.

⁸² Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 131.

⁸³ Zie ook kaart B.

⁸⁴ *Dagverhaal* IX, 303.

5.2 De eerste grondwet

Op 4 mei 1798 trad de *Staatsregeling 1798* in werking. Tevens betekende dit het einde van de Constituerende Vergadering en daarmee de laatste uitgave van het *Dagverhaal*.⁸⁵ Door het ontbreken van de parlementaire handelingen is het lastig een objectieve reconstructie te maken van de verdere politieke debatten. Het zwaartepunt lijkt zich vanaf 1798 ook te kantelen van het parlement naar de bestuurlijke macht. De parlementaire invloed werd steeds verder uitgehouden en het centrale bestuur nam aan invloed toe. De basis hiervoor werd gelegd met de komst van de *Staatsregeling 1798*, waarmee Nederland zijn eerste grondwet kreeg. Uitgangspunt was de gelijkheid van alle burgers, ongeacht geboorte, bezitting of rang. De rechten van de mens werden geformuleerd. Het nieuwe bestuurlijk apparaat en democratie werd geformaliseerd. Inherent aan het gelijkheidsbeginsel van de Bataafse omwenteling ontstond de eenheidsstaat. De *Staatsregeling* liet duidelijk de rol en macht van de landsdelen zien:

‘De Departementale besturen zijn administratieve lichamen, ondergeschikt en verantwoordelijk aan het Uitvoerend Bewind. In geval van plichtverzuim kunnen dezelfde leden door het Uitvoerend Bewind van hun posten ontzet worden.’⁸⁶

De soevereiniteit van de provinciën was doorbroken, het federatieve verbond ontbonden. Ook van financiële zelfstandigheid was geen sprake meer.

In de nieuwe grondwet werd de scheiding der drie staatsmachten gewaarborgd, maar niet zoals Montesquieu die voorzag als gelijke machten in evenwicht met elkaar. In lijn met de uitgangspunten van de revolutie werd de volkssoevereiniteit gewaarborgd met het vertegenwoordigend lichaam aan top. De voormalig provinciale besturen werden in de acht departementen gedegradeerd tot ‘Administratieve lichamen, ondergeschikt en verantwoordelijk aan het Uitvoerend Bewind’.⁸⁷ Het democratisch-centralisme betekende een resoluut einde van de politieke traditie in Nederland die *bottom-up* georganiseerd was.⁸⁸ Met de *Staatsregeling 1798* ontstond een Republiek die *top-down* bestuurd was. Deze zeer centralistische bestuursvorm moest het federalisme van de republiek uitbannen en ervoor zorgden dat de oude regenten niet meer opnieuw aan het roer kwamen te staan.

5.3 Tegencoup

De radicale vernieuwingsdrang van het Uitvoerend Bewind wekte steeds meer onvrede op onder de volksvertegenwoordigers. Op 12 juni 1798 vond er een tweede staatsgreep plaats door de gematigde representanten onder leiding van Alexander Gogel en Herman Willem

⁸⁵ *Dagverhaal* IX, 620.

⁸⁶ *Ibidem*, 316.

⁸⁷ *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798*, 33, 98.

⁸⁸ Van Sas, *Metamorfose*, 312.

Daendels.⁸⁹ Daendels had in de eerste coup van dat jaar nog geholpen met militaire steun, maar de zelfoverschatting van de couplegers had tegen ze gewerkt. De leiders van de coup van januari, Vreede en Fijnje, trokken zich terug uit het openbaar bestuur. Daarmee verving deze tegencoup de radicale leden van het Uitvoerend Bewind met de meer gematigde moderaten. Direct maakte het Provisionele (voorlopige) Bewind duidelijk dat zij de *Staatsregeling 1798* zouden handhaven, maar de representatieve democratie op gewestelijk niveau zouden herstellen. Ze benadrukten dat hun machtsovername geen ander doel zou dienen dan ‘het volk te redden uit de klauwen van monsters’.⁹⁰ Daarmee waren de veranderingen echter wel minder revolutionair dan de unitarische couplegers een jaar eerder voor ogen hadden. De provinciën hielden hun eigen inkomsten en uitgaven voor huishoudelijke zaken. De nieuw departementale besturen gingen vanaf 30 maart 1799 in functie.⁹¹ Hiermee werden de oude gewesten na vele eeuwen bestaansrecht officieel ontbonden.

De nieuwe indeling was echter vooral een papieren werkelijkheid. Buiten de Haagse bestuurscentra is het de paar jaar dat het bestond nooit echt gaan leven. Er was bij de lokale bestuurders weinig animo voor de staatkundige veranderingen met zijn nieuwe machtsverhoudingen. Lokaal wilde men maar met moeite de macht afstaan aan het centrale bestuur. De opzettelijk recalcitrante houding die hierbij regelmatig gepaard ging zorgde ervoor dat de veranderingen nauwelijks van de grond kwamen. Instituten die de Haagse bestuurders formeel hadden afgeschaft, zoals het Zeeuwse College van Dijkgraven, bleken in werkelijkheid nog altijd springlevend.⁹² Lokale bestuurders in onder andere het Departement van de Oude IJssel, en -van de Eems traineerden bewust het doorvoeren van de nieuwe regelgeving om de oude rechten en privileges zoveel mogelijk te behouden.⁹³ Hoewel het verkrijgen van bestuurlijke functies het afzweren van de privileges betekende, die zo gebruikelijk waren tijdens het *ancien régime*, was er de weerbarstige praktijk. Typierend beklagden de departementale geëmmitteerden van het Departement van de Eems:

‘Veel ingezetenen van het voormalig gewest Stad en Lande, veel sterker tegen, dan voor allerlei soort van nieuwigheden [waren], en niet dan bezwaarlijk, en niet zelden gepaard met ongenoegens van hunne oude gewoontes en costumes af te brengen [waren].’⁹⁴

Het waren de departementale besturen die zich hierbij tussen twee vuren bevonden. Hun taak was met name het doorgeven van de Haagse decreten, de lokale bestuurders aansporen

89 Bos-Rops, J.A.M.Y., J.G.M. Sanders en A.P. van Vliet (red.). *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse tijd, 1794 – 1814. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch 2002) 61.

90 Nijs, *Geschiedenis van Holland*, 13; Poell, *Democratische paradox*, 105.

91 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 183.

92 Schama, *Patriotten en bevrijders*, 432.

93 *Ibidem*, 432.; H.A. Kamphuis, *Stad en Lande tijdens de Bataafse Republiek, bestuurlijke en gerechtelijke verhoudingen in Groningen 1795-1807* (Assen 2005) 103.

94 Kamphuis, *Stad en Lande*, 103.

deze uit te voeren en de klachten van de laatsten aan te horen, echter zonder hier iets aan te kunnen doen. Dat dit gepaard ging met de nodige onvrede laat zich raden. De uitgestrektheid van de perifere departementen zorgde voor gebrekkige controle en communicatie met de lokale bestuurders. Waar in het centrum van de Bataafse eenheidsstaat veel verandering tot stand werd gebracht, was er in de periferie veelal sprake van continuïteit van het oude bestel.

Om de effectiviteit van de centrale overheid te vergroten stelde Gogel voor om de invloed van het parlement sterk te verminderen en de uitvoerende macht te versterken. Ook andere voormalige voorvechters van de democratische eenheidsstaat, zoals Samuel Wiselius, verklaarden in deze periode een autoritairder staatsmodel voor te staan. Hoewel vol ideologische euforie begonnen, moesten zij erkennen dat de stroperige Bataafse politiek effectief bestuur tegenhield. Wel bleven zij vasthouden aan het ideaal van een gecentraliseerde staat.⁹⁵ Zo verklaarde Gogel, gepassioneerde voorstander van de democratische eenheidsstaat, in een memorandum van december 1800:

'De tegenwoordige staatsregeling is geheel ongeschikt om immer het Bataafsche volk een duurzaam geluk te verzekeren. [...] Provinciale en stedelijke belangen, eigenbaat, personele betrekkingen, gunst en wat dies meer is vervangen de plaats van het algemeen belang. Dit alles leert de dagelijkse ondervinding: zie de dagverhalen van 1798-1800. [...] Het Wetgevend Lichaam weet zelf niet wat het wil. [...] Zodanig lichaam is niet in staat iets goeds, iets groots te verrichten.'⁹⁶

Hij verweet niet alleen lokale en departementale bestuurders van het handelen uit eigenbelang en vriendjespolitiek, maar uitte ook zware kritiek op het nationaal bestuur. Het Uitvoerend Bewind beschikte echter over te weinig macht om de nationale soevereiniteit binnen de departementen goed uit te dragen. Regionaal wreekte zich de onbekwaamheid van de nieuwe bestuurders die om hun politieke gezindte waren aangesteld en waren de lokale overheden verzwakt door financiële tekorten die zij niet zelf konden dragen.⁹⁷ Daarmee kwakkelde de Republiek in de praktijk tussen het unitaire en federale stelsel, zonder dat het land effectief bestuurd kon worden. De met veel optimisme begonnen democratie liep tegen 1801 volledig vast in bestuurlijke verlamming en administratieve chaos. Enkele dagen voor het opheffen van het departementaal stelsel van 1799 sprak de voorzitter van het Departement van de Eems, Thijs Feenstra, gedesillusioniseerd tot zijn mede-bestuursleden:

'Het ogenblik is kort aanstaande, op 't welk dit bestuur, wel groots in naam, doch inderdaad te klein van macht, om de belangen van twee voorheen soevereine provinciën te behartigen, zal worden ontbonden [...] onze goede wil was beperkt, maar onze werkring binnen zeer enge grenzen besloten, geheel ondergeschikt aan hogere machten, verkreeg dit college een aanzien, zo ontmoedigend voor haar leden, als vernederend voor werkzame wezens. Wij leerden daaruit wederom dat al wat nieuw is, geen verbetering, maar een meer evenredige verdeling van machten te wensen ware...'⁹⁸

95 Poell, *Democratische paradox*, 40.

96 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 643-644.

97 Schama, *Patriotten en bevrijders*, 484.

98 Kamphuis, *Stad en Lande*, 101.

Met de nieuwe staatsstructuur in de Bataafse Republiek vervreemden de burgers zich van hun nieuwe bestuur. De radicale breuk met de oude grenzen trok historische structuren en samenlevingen uit elkaar.⁹⁹ Bovendien bleek het strak centralistische bestuur niet opgewassen tegen de starre houding van het lokale bestuur. Door het ontbreken van een sterk gezag konden lokale bestuurders op oude voet verder gaan of traineerden ze waar mogelijk de centralistische maatregelen vanuit Den Haag om maar hun lokale belangen en privileges te kunnen dienen. Het was niet enkel Gogel die hierbij de vinger op de zere plek legde. Over het gehele politieke spectrum gingen stemmen op om de grondwet te herzien en zo het land weer het gereedschap te geven om effectief bestuurd te worden.¹⁰⁰ Tegen deze achtergrond was het niet verwonderlijk dat de bestuurlijke herindeling met de nieuwe departementale grenzen geen lang leven beschoren was en er in 1801 alweer een punt achter werd gezet.

99 Nijs, *Geschiedenis van Holland*, 13.

100 J. Postma, 'Alexander Gogel: bouwer van de eenheidsstaat' in: *Pro Memorie, bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, aflevering 1 (2010) 69.

6. Verzoening en herstel

Bestuurlijke chaos en financiële tekorten zorgden voor een groeiende onvrede in het land. De *Staatsregeling 1798* bleek in de praktijk niet te werken en draagvlak was er nauwelijks meer voor te vinden. Onder grote druk werd er aangestuurd op grondwetswijzigingen die de tekortkomingen zouden wegnemen. In september 1801 resulteerde dit in een nieuwe crisis aan het binnenhof, toen een voorstel met wijzigingen van het Uitvoerend Bewind werd afgewezen door de volksvertegenwoordigers. De staatsgreep die daarop volgde had ditmaal een duidelijk contrarevolutionair karakter.¹⁰¹ Met militaire steun wisten de directeurs van het Bewind de volksvertegenwoordiging buiten spel te krijgen en nog geen maand later was de nieuwe constitutie een feit. Met de democratische invloed op het staatsbestuur was het hiermee in menig opzicht gedaan. Ondanks de grote meerderheid die tegen het voorstel was, met vijftigduizend tegenover zeventienduizend stemmen, werd met een ondemocratische truc toch een uitslag behaald in het voordeel van het Bewind. Zo werden de thuisblijvers bij het referendum voor het gemak meegerekend bij de voorstemmers.¹⁰² Het draagvlak voor de *Staatsregeling 1801* was duidelijk niet aanwezig binnen de samenleving. De ervaringen van de voorbijgaande jaren met de *Staatsregeling 1798* moet hieraan ten grondslag hebben gelegen. Toch zette de bestuurders het ondanks de maatschappelijke onvrede door. De oprichting van het Bataafs Gemenebest, onder leiding van het Staatsbewind, was hiermee een feit.

6.1 Tussen verandering en continuïteit

De periode van het Bataafs Gemenebest kenmerkte zich als de periode waarbij de gematigde volksvertegenwoordigers aan de macht kwamen. Niet alleen op nationaal niveau, maar overal in het land werden de radicale revolutionairen weggezet en kwamen gematigden of oud-regenten weer terug in de bestuurlijke functies. Zelfs orangisten keerden terug, nadat in december 1801 de voormalige stadhouder Willem V zijn volgelingen van hun verplichting ontsloeg trouw aan hem te blijven. Hiermee was het voor orangisten mogelijk terug te keren in het openbaar bestuur.¹⁰³ Zo kreeg Zeeland een departementaal bestuur dat geheel bestond uit bestuurders die voor de Bataafse omwenteling actief waren.¹⁰⁴ Het gevolg van deze vorm van restauratie was dat ook het Binnenhof weer bevolkt werd door oud-regenten, of op zijn minst leden met een vaal oranje politieke kleur. Een contrarevolutie mag deze periode niet genoemd worden, maar er was zeker sprake van een zuivering van de meest radicale elementen.

101 Bos-Rops, *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse tijd*, 49.

102 Nijs, *Geschiedenis van Holland*, 14.

103 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 241.

104 *Ibidem*, 253.

Na de oprichting van het Bataafs Gemenebest in 1801 werd bij wet van 21 juni 1802 de departementale indeling van het rijk vastgesteld. De roerige jaren van politieke instabiliteit en het Franse revolutionaire terreur, brachten een antirevolutionaire stemming op gang in Europa.¹⁰⁵ Herinneringen aan de revolutie werden waar mogelijk uitgewist. De bekende gewestelijke benamingen en -indelingen kwamen daarmee weer terug in de nieuwe departementale structuur, waarna een periode van decentralisatie aanving.¹⁰⁶ Met de term Bataafs Gemenebest was mede de benaming van de staat ontdaan van revolutionaire associaties. Niet enkel in naam en grondgebied zouden de nieuwe departementen de herinnering aan de oude gewesten doen herleven. Ook in macht en invloed namen ze toe. Om de tekortkomingen van het departementaal stelsel van 1799 tegen te gaan kregen de departementen weer bestuurlijke macht, waar het plaatselijke aangelegenheden betrof die het Staatsbewind niet kon regelen. Dit kon zoveel omvatten dat de departementen de facto de oude gewestelijke taken weer terugkregen.¹⁰⁷

Deze ontwikkelingen moeten ook in het licht gezien worden van een bredere ontwikkeling die zich in Europa voltrok. Napoleon Bonaparte wilde af van de snel opeenvolgende staatsvormen en was uit op politieke stabilisatie in de zusterrepublieken. Napoleon wilde daarbij een compromis tussen verandering en continuïteit. Zowel in eigen land als de vazalstaten wilde hij de radicale vernieuwingen doorspekken met ouderwetse benamingen en symbolieken.¹⁰⁸ De vruchten van de revoluties waren geplukt, maar wat van de oude regimes nog levensvatbaar was moest meegenomen worden in de nieuwe orde. Voor de Bataafse Republiek was dit het provincialisme en de oligarchie van de regenten.¹⁰⁹ Ondanks dat Napoleon streefde naar een grondwetsherziening die een uitdrukkelijk Nederlandse geest ademde, kwamen er toch vanuit Frankrijk aanwijzingen op het departementale stelsel.¹¹⁰

Met de *Staatsregeling 1801* werd er gestreefd naar verzoening tussen traditie en revolutie. Het federale stelsel keerde op veel vlakken terug. De departementen kregen weer meer zeggenschap over het landelijk bestuur. De klok werd echter niet helemaal teruggezet. Met de gewestelijke soevereiniteit was het voorgoed gedaan.¹¹¹

105 Hagen, *President van Nederland*, 132.

106 Zie ook kaart C.

107 Schama, *Patriotten en bevrijders*, 494.

108 Burg, *Nederland onder Franse invloed*, 74.

109 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 328.

110 Burg, *Nederland onder Franse invloed*, 39.

111 Nijs, *Geschiedenis van Holland*, 14.

6.2 Naar eenhoofdig gezag

In 1803 brak een nieuwe oorlog uit tussen Frankrijk en Engeland. De ontwikkelingen in het Bataafs Gemenebest kwamen nu zwaar onder druk te staan van de geopolitieke spanningen. De lakse houding van het Gemenebest in de handelsboycot met Engeland wekte in Frankrijk ergernis op. In het geheim had Napoleon daarom met de Bataafse ambassadeur Schimmelpenninck gesproken over de invoering van een eenhoofdig bestuur voor het Gemenebest. Hiermee verwachtte Napoleon dat het Gemenebest hem beter zou kunnen steunen in de strijd. Schimmelpenninck had een goede relatie met de even daarvoor gekroonde keizer. Een relatie waar Schimmelpenninck uitvoerig in geïnvesteerd had in de jaren van zijn ambassadeurschap. Het mag daarom ook geen verrassing heten dat Schimmelpenninck voorgedragen werd in de rol van raadspensionaris. Daarmee werd hij de facto president van het Bataafs Gemenebest, waarbij hij vergaande bevoegdheden kreeg. Met zijn benoeming moest definitief worden afgerekend met het oude federatieve karakter. In de nieuwe *Staatsregeling 1805* werd de autonomie van de departementen weer sterk teruggedrongen om zo een strakker geleide staat mogelijk te maken. Dit was nodig omdat de departementale belastingheffing gezorgd had voor een rampzalige staat van de schatkist.¹¹² Een algemene provinciewet moest hier een einde aan maken.¹¹³ Hoewel er op veel punten sprake was van continuïteit, stonden de departementen onder strakker toezicht van de raadspensionaris en werd na jaren vertraging de nationale belastingheffing ingevoerd.

In het laatste jaar van het Bataafs bestuur holde het democratische gehalte nog verder achteruit. Het aantal volksvertegenwoordigers binnen het Wetgevend Lichaam was verlaagd van 35 tot maar 19 leden. Daarnaast werd de invloed van het orgaan verder uitgehold, het kon de voorstellen van het Staatsbewind slechts goed- of afkeuren. Naast een verdergaande centralisatie blijft het departementaal stelsel vrijwel ongewijzigd. Artikel 10 van de in maart 1805 goedgekeurde *Staatsregeling des Bataafschen Volks*, regelde dat: 'Het grondgebied van het Bataafs Gemenebest in Europa verdeeld blijft in acht departementen, welke grensgescheiden zullen zijn die der voormalige gewesten.' Uitzondering hierop was Drenthe, welke onderdeel bleef van het departement Overijssel.¹¹⁴

6.3 Onder Franse heerschappij

Het handelen van Schimmelpenninck zorgde dat hij in diskrediet viel bij Napoleon. De Franse keizer nodigde daarom Bataafse vertegenwoordigers uit in Parijs om te overleggen voor beter bestuur. Het overleg leidde ertoe dat 'verzocht' werd om Napoleons broer aan

112 Bos-Rops, *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse tijd*, 75.

113 Namelijk de *Wet van 19 juli houdende Algemeen Reglement voor de departementale besturen*.

114 *Besluiten van het Staats-bewind der Bataafsche Republiek*, Volume 13, 34.

te stellen als koning. Het Bataafs Gemenebest hield daarmee 1806 op met bestaan toen Napoleon zijn broer Lodewijk Napoleon Bonaparte installeerde als koning en het gebied een vazalstaat werd voor het Franse keizerrijk. Veel veranderingen waren niet nodig geweest. Onder Schimmelpenninck was de staatsstructuur al goed voorbereid op de komst van een monarchie.¹¹⁵ Het departementale stelsel werd op 13 april 1807 nogmaals herzien.¹¹⁶ De belangrijkste wijziging was de splitsing van de departementen Holland en Overijssel. De invloed van het departement Holland werd teruggedrongen door het te verdelen in de departementen Amstelland en Maasland. Een verdeling die we heden nog terug zien in de vorm van Noord- en Zuid-Holland. Ook het nieuwe departement Drenthe wordt van Overijssel afgescheiden. Daarnaast waren er enkele naamswijzigingen. Het departement Stad en landen van Groningen zou Groningen gaan heten en Bataafs Brabant werd simpelweg Brabant. Als gevolg van de Vierde Coalitieoorlog werd het voormalig Pruisisch Oost-Friesland als elfde departement bij het koninkrijk gevoegd.

Ook dit nieuwe stelsel was geen lang leven beschoren. Na een krappe viertal jaren viel Lodewijk Napoleon in ongenade bij zijn broer. Het koninkrijk Holland werd daarop officieel ingelijfd in het Franse Keizerrijk, waarbij wederom het departementale stelsel werd aangepast. Nu de Nederlandse gebieden geannexeerd waren tot Frans grondgebied, werden Franstalige namen in gebruik genomen. De departementale herindeling die volgde op de Franse annexatie leek in het niets meer op de eeuwenoude gewesten.¹¹⁷ Uit alles bleek dat het de bedoeling was om de herinnering aan de vroegere zelfstandige gewesten te doorbreken: het Departement de Bouches de l'Yssel, de l'Ems-Occidental of du Zuyderzée. Het was eens te meer duidelijk dat het Nederlands grondgebied was ingelijfd in het Franse keizerrijk. Nu waren de veranderingen die de Bataven in de roerige tien jaar van hun bestaan voortbrachten geen zinloze exercitie. Ondanks dat er weinig eer aan wordt gegeven, bleek het centralisme dat de Bataven teweeg brachten in de smaak te vallen na de Franse tijd. Willem I zou het gebruiken om een sterke moderne natie op voort te bouwen.

115 Bos-Rops, *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse tijd*, 78.

116 Zie ook kaart D.

117 Zie ook kaart E.

Conclusie

Na tien jaar viel het doek voor het Bataafs experiment. Voor het eerst kon Nederland ervaring opdoen met democratische principes. Na de komst van de Franse revolutionairen in 1795, werd er radicaal gebroken met het federale karakter en ontstond een eenheidsstaat. In dit onderzoek staan de departementale herindelingen centraal. Na aanvankelijk voor een geheel nieuw departementale stelsel te kiezen met veel bestuurlijke hervormingen, werd dit stelsel al na enkele jaren herzien en kwamen vele oude gewestelijke elementen nog tijdens de Bataafse jaren weer terug. Waarom waren de bestuurlijke veranderingen die de *Staatsregeling 1798* voortbracht gedoemd te mislukken?

Om hier een goed antwoord op te geven is een korte reconstructie van de hervormingen nodig. Na een aanvankelijke snelle start, waarbij het aangestelde parlement een zeer hoge mate van representatie had, liep het politieke proces spoedig vast. Zowel unitaristen als federalisten zette zich vast in dogmatisch denken, waardoor er weinig werd besloten. De grondwet die in 1797 aan de bevolking was voorgelegd bleek een zoutloos compromis, waarna de radicale achterban van beide flanken het referendum beïnvloedde met een felle mediacampagne. Het resultaat was dat de bevolking het referendum uitdrukkelijk afwees. De twee staatsgrepen die het jaar daarop volgden waren tekenend voor zijn tijd. Een vergelijkbare ontwikkeling voltrok zich ook in andere landen waaronder de Franse republiek. De radicale vernieuwingsdrang na de staatsgreep van 22 januari 1798 ging velen te ver, ook al was er eerst vrede mee dat de politiek impasse was doorbroken. De daaropvolgende staatsgrepen brachten een meer gematigd bestuur voort en vanaf 1801 zelfs contrarevolutionaire ontwikkelingen die gericht waren op verzoening en herstel. Dit hangt veelal samen met de komst van Napoleon Bonaparte en zijn politiek die gestoeld is op een menging van verandering en continuïteit. Een kind van de revolutie, maar met de politieke neus die doorheeft dat de mens behoudend is. In eigen land resulteerde dit in grote veranderingen die vaak gepaard gingen onder het uiterlijk vertoon van het *ancien régime*. Als Napoleon vanaf 1801 een sterkere stempel gaat drukken op het Nederlands bestuur, valt hier een dergelijke ontwikkeling te zien.

In de huidige geschiedschrijving bestaat het beeld dat daarmee uitsluitend door druk vanuit Frankrijk de hervormingen plaatsvonden die leidde tot decentralisatie en herstel van oude rechten. In de beeldvorming wordt de Bataafse Republiek regelmatig weggezet als een Franse vazalstaat, waarbij de Bataafse invloed niet meer waren dan een wassen neus. Nu is een klein land als Nederland altijd met één oog op de burens gericht. Zeker is dat er sprake was van een cultuurtransfer. Echter als gekeken wordt naar de de binnenlandse dynamiek, dan valt op dat er al langere tijd onvrede was over de grote stroom aan veranderingen die vanuit Den Haag werden gedictieerd. Lokale bestuurders konden maar moeizaam afscheid

nemen van hun oude privileges en rechten, waardoor ze veelal ongemoeid het oude beleid bleven voortzetten. Instituten die Den Haag ophief bleken in werkelijkheid nog te bestaan en het implementeren van hervormingen werd waar mogelijk vertraagd. De departementale besturen ontbrak het daarentegen aan middelen om het beleid effectief na te leven en ook het Uitvoerend Bewind werd verweten te weinig macht te hebben om de nationale soevereiniteit binnen de departementen goed uit te dragen. Daarmee kwakkelde de Republiek in de praktijk tussen het unitaire en federale stelsel, zonder dat het land effectief bestuurd kon worden. De som hiervan was dat dit enkel kon leiden tot politieke verlamming en bestuurlijke chaos. Het is daarom ook niet verwonderlijk dat al na twee jaar de meest radicale gewestelijke hervorming, die van de *Staatsregeling 1798*, werd herzien. Onder grote druk werd er aangestuurd op grondwetswijzigingen die deze tekortkomingen zouden wegnemen.

De diverse voorstellen tot vorming van departementen hadden hun oorsprong in de eerdere publicaties die Bataafse ideologen als Bosch uitgaven. De *Staatsregeling 1798* die volgde op de unitaristische staatsgreep formaliseerde deze voorstellen. Het doel van de departementale hervormingen was de federalistische geest van de oude Republiek te doorbreken en louter een rationele indeling te maken die de centralisatie zou dienen. Vraag is of dat doel gediend werd met de *Staatsregeling 1798*. Het eenheidskarakter van de Bataafse Republiek werd vooral versterkt door de invoering van een centraal belastingstelsel, uniform maatstelsel en door wetgeving over onderwijs. De geraadpleegde bronnen spreken niet uit dat de nieuwe naamgeving en grenzen echt leefden bij de bevolking of lokale bestuurders. Hoewel radicalen in de Nationale Vergadering nog meenden dat de eenwording enkel kon komen door het verwijderen van 'oude gewoonten, hebbelikheden en verdelingen', hamerden volksvertegenwoordigers er regelmatig op dat deze centralisatie vooral zou leiden tot het verwijden van de afstand tussen burger en bestuur. Hierbij vreesde men dat het draagvlak voor de hervormingen zou ontbreken en het project gedoemd was te mislukken. Mensen als Pieter Vreede stelden daarom nog om zowel het lokaal als het centraal bestuur te versterken, en de tussenlaag van gewesten of departementen geheel af te schaffen. Daarmee werd de één en ondeelbaarheid verankerd, maar was de afstand tussen burger en overheid toch lokaal herkenbaar.

Het oorspronkelijke idee van de departementen, zoals mensen als Bernardus Bosch, Balthasar Abbema en Johan Valckenaer ze in aanloop naar de omwenteling schetsten, had een totaal ander karakter dan de vorm die het na 1801 kreeg. De ideologisch gedreven hervormingen werden al na een aantal jaar ingewisseld voor pragmatisch vormgegeven departementen die wel bestuurlijke hervormingen laten zien, maar niet meer de radicale veranderingen in naam en vorm. De periode 1795 tot 1806 laat in korte tijd een wisseling van perioden met centralisatie en decentralisatie zien, van verandering en herstel. Met elke wijziging in bestuur werd het aandeel volksvertegenwoordigers minder en kwam de daadwerkelijke macht te liggen bij een kleiner aantal van personen - met het eenhoofdig bestuur onder leiding van raadspensionaris Schimmelpenninck als afsluitend hoogtepunt.

Dit onderzoek laat zien dat de maatschappelijke onvrede over de bestuurlijke veranderingen van de *Staatsregeling 1798* al voor de Franse inmenging aanwezig was. De al eeuwen *bottom-up* georganiseerde samenleving, met sterk lokaal bestuur, kon moeizaam zijn privileges en gewoontes afstaan aan het gecentraliseerde gezag. Met de hervormingen die na 1801 volgden werd er gestreefd naar een verzoening tussen traditie en revolutie. Federale elementen keerde op veel vlakken terug en de departementen kregen weer meer zeggenschap over het landelijk bestuur. De klok werd echter niet helemaal teruggezet. Met de gewestelijke soevereiniteit was het voorgoed gedaan.

Het bijna tienduizend pagina's tellende *Dagverhaal* van de Nationale Vergaderingen was de belangrijkste bron voor dit onderzoek. Het bood een uitgebreide verslaglegging van de uitwisseling van ideeën rondom het vraagstuk tot de gewestelijke herindeling. Dit onderwerp was echter maar een van de vele onderwerpen die in de vergaderingen besproken werden. De negen delen aan verslaglegging bieden daarom nog veel stof tot verdere onderzoeken, inzichten en verdieping in deze bewogen periode. Het is teleurstellend dat in de periode die daarop volgde, waarbij met name de periode 1801-1806, geen verslaglegging van het parlementaire debat beschikbaar was. In het algemeen is documentatie rondom het Bataafs Gemenebest schaars, en is er tot op heden nauwelijks onderzoek naar gedaan. Hier liggen duidelijk nog kansen voor verder historisch onderzoek.

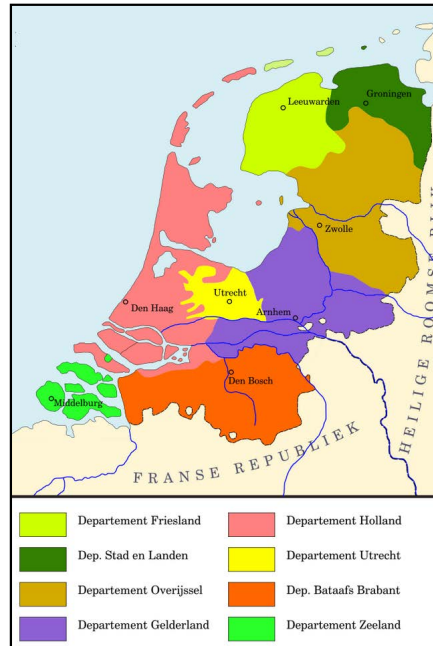
De ontwikkelingen in de Bataafse tijd: de nationale vergaderingen, het soevereiniteitsdebat en het referendum over een grondwet, het biedt opvallende overeenkomsten met het debat dat afgelopen jaren gevoerd is over de Europese Unie. Nu is parallellen vinden met het verleden altijd natte vingerwerk. Iedere tijd heeft zijn eigenheid. Naast de vele overeenkomsten zijn er evenveel verschillen, de werkelijkheid is nu eenmaal weerbarstig. Maar kan het verleden ons toch lessen geven? De processen laten vaak ongeacht het tijdperk eenzelfde soort reactie zien. Met dit onderzoek is een overzicht gegeven hoe politici altijd op het koord dansen tussen verandering en continuïteit. Actie roept reactie op, en een teveel aan veranderingen krijgt onherroepelijk tegengas van de bevolking. Mensen zijn van naturen geneigd naar stabiel beleid. Ook nu gaat vaak de stem op dat de veranderingen binnen de Europese Unie te snel gaan. De afwijzende uitslag van het referendum van 2005 kan daarom ook niet los gezien worden van de processen die ruim tweehonderd jaar eerder langs kwamen bij het referendum voor de eerste Nederlandse grondwet. De Nederlandse gewesten van de achttiende eeuw zijn abstract gezien vergelijkbaar met de natiestaten van Europa. De argumenten aangedragen in het centralisatiedebat van de Bataafse Republiek toont parallellen met het integratiedebat van Europa, waarbij de soevereiniteit werd en wordt overgedragen naar het centrale machtscentrum. Daarmee zijn er lessen te trekken uit de periode dat Nederland voor het eerst kennis maakte met de moderne democratie.

8. Kaarten

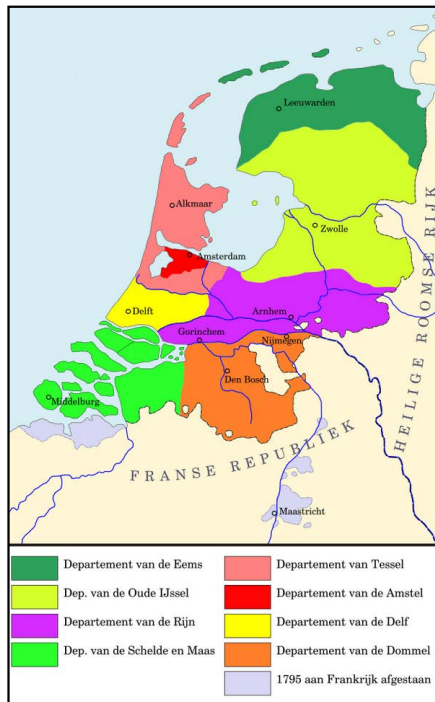
A. De gewesten tot 1799

C. Departementen van het Bataafs Gemenebest 1801-1806

B. Departementale indeling van de Bataafse Republiek 1799-1801

D. Departementen binnen het Koninkrijk Holland 1806-1811

E. Nederlandse departementen als onderdeel van het Franse Rijk 1811

9. Literatuur

- Bos-Rops, J.A.M.Y., J.G.M. Sanders en A.P. van Vliet (red.). *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse tijd, 1794 – 1814. Een instirutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch 2002)
- Burg, M.J. van de, *Nederland onder Franse invloed : cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2007)
- Colenbrander, H.T., *De Bataafsche Republiek* (Amsterdam 1908)
- Grijzenhout, F (red.), *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013)
- Hagen, E., *President van Nederland, Rutger Jan Schimmelpenninck 1761-1825* (Amsterdam 2012)
- Kamphuis, H.A., *Stad en Lande tijdens de Bataafse Republiek, bestuurlijke en gerechtelijke verhoudingen in Groningen 1795-1807* (Assen 2005)
- Klein, S.R.E., *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland 1766-1787* (Amsterdam 1995)
- Mooij, C. de, *Eindelijk uit d'onderdrukking: Patriotten, Bataven en Fransen in Noord-Brabant 1784-1814* (Zwolle 1988)
- Nijs, T. de, *Geschiedenis van Holland IIIA 1795 tot 2000* (Hilversum 2005)
- Oddens, J., *Pioniers in schaduwbeeld, het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012)
- Poell, T., 'De democratische paradox' in: *Openbaar Bestuur, Tijdschrift voor beleid, organisatie & politiek* 18 (2008)
- Postma, J, 'Alexander Gogel: bouwer van de eenheidsstaat' in: *Pro Memorie, bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, aflevering 1 (2010) 56-86.
- Rosendaal, J, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen 2003)
- Rosendaal, J, *De Nederlandse Revolutie: vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799* (Nijmegen 2005)
- Rutjes, M, *Door gelijkheid gegrepen: democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012)
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004)
- Schama, S, *Patriotten en bevrijders: revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813*, Ger Groot vert. (Amsterdam 1989)
- Smaele, H. en Tollebeek J. red., *Politieke Representatie* (Leuven 2002)
- Vreede, G.W., *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1795-1798* (Amsterdam, 1847)
- Wit, C.H.E. de; *De Noordelijke Nederlanden in de Bataafse en de Franse Tijd 1795-1813* (Weesp, 1983)

Primaire bronnen

Anoniem, *Vrijheid, volksstem en nationale repraesentatie, in het waare daglicht geplaatst, en met betrekking tot het Bataafsch gemeenebest beschouwd; in brieven, voor den meerkundigen ter overweging voor den minkundigen ter voorlichting* (Amsterdam, 1795)

Anoniem, *Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering representerende het volk van Nederland; van de tweede Nationaale*

Anoniem, *Vergadering; van de Nationaale en Constitueerende Vergadering representeerende het Bataafsche volk* (9 delen, Den Haag 1796-1798)

Anoniem, *Reglement van orde voor de Nationale Vergadering* (Den Haag 1796)

Ockerse W.A., *Bataven, eischt eene Nationale Conventie! Beroep aan het Bataafsche volk* (z.p. 1795)

Sonsbeeck, J.W. van, *Verhandeling over het nadeel eener Nationale conventie en daaruit voortspruitende eenheid van bestuur voor de Nederlandsche Republiek* (z.p. 1795)

Swildens, J.H., *Memorie van 's lands constitutie thans óf geheel te hervormen naar het model der Fransche; óf grondwettig te herstellen en te verbeteren naar onzen eigen Nederlandsche aart, natuur en bestaan* (Amsterdam, 1795)

Vrijhart (pseud. Bernardus Bosch), *Aan het Volk van Nederland over de waare constitutie* (z.p. 1793)

Zillesen, C., *Ontwerp, hoedanig der Bataven één en onverdeeld gemeenebest bestuur, langs grondbeginzelen van de rechten der menschheid, vrijheid, gelijkheid en broederschap dient ingerigt te zijn* (Leiden 1795)